

кандидат історичних наук,
директор Торчинського народного історичного музею ім. Г.Гуртового
(Торчин, Україна), melnyk.tnim@gmail.com

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії ім. М.Ковальського,
Національний університет «Острозька академія»
(Острог, Україна), trofymovych@hotmail.com

«ВОНИ ПОВІРИЛИ В МЕНЕ, А Я ПОВІРИВ У НИХ» (особливості наукової школи М.Ковальського)

Аналізується процес виникнення, розвитку та особливості наукової школи історика і джерелознавця М.Ковальського. З'ясовується його роль у цьому процесі, розкривається науково-організаційна лабораторія. Питання інтерпретації школи представлено крізь призму історіографії, де розглянуто основні термінологічні особливості щодо її визначення. Висвітлюються шляхи й механізми формування школи. Найголовнішим із них була підготовка молодих істориків ще зі студентських років на основі написання дипломних робіт, участі у гуртку, а потім – навчання в аспірантурі. Розглядається тематична спрямованість наукової школи М.Ковальського. Виділяється, зокрема, джерелознавчий напрям, який почав формуватися наприкінці 1960 – на початку 1970-х рр. і був спрямований на дослідження писемних джерел з історії України XVI–XVIII ст. Концептуальний підхід до аналізу питання дозволяє зробити висновок, що починаючи з 1990-х рр. під керівництвом історика починав формуватися ще один напрям – біоісторіографічний. Здійснено спробу виділити методологічний та історіософський рівні школи.

Ключові слова: Ковальський, наукова школа, учні, джерелознавство, історіографія.

Науковий доробок доктора історичних наук, професора, заслуженого діяча науки й техніки України Миколи Павловича Ковальського (1929–2006 рр.) становить понад 500 праць, присвячених питанням минулого України, острогіани, джерелознавства, історіографії, спеціальних історичних дисциплін. Він запам'ятовується як серйозний дослідник проблем джерелознавства, знавець цілих комплексів та окремих видів джерел XVI–XVII ст.¹

Одним із найпомітніших напрямів, де знайшли вияв організаційні здібності М.Ковальського, стало формування власної наукової школи, яка, попри всі дискусії щодо визначення, – цілком очевидне явище. При цьому «не місцевого, не республіканського, а значно більшого обшину»². Визначення «наукова школа Ковальського», за спостереженнями Г.Швидько, не

¹ Докл. див: Трофимович В., Мельник О. Життя заради науки (до 85-річчя з дня народження видатного українського історика Миколи Павловича Ковальського) // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Вип.22. – Острог, 2014. – С.49–87.

² Швидько Г. Передмова // Микола Павлович Ковальський: Ad gloriam... Ad honores... Ad memorandum... / За ред. Г.К.Швидько. – Дніпропетровськ, 2007. – С.5.

ретроспективне, воно з'явилося в першій половині 1980-х рр. та офіційно звучало в розмовах авторитетних учених на захистах дисертацій, на всесоюзних наукових конференціях. Уже на той час М.Ковальський і перші покоління його учнів своїми науковими дослідженнями заклали міцні підвалини для подальшого розвитку українського джерелознавства, історіографії та історії України XVI–XVIII ст.³

Як справедливо відзначається у спогадах Г.Швидько, інтерес до цієї теми пояснюється унікальністю факту виникнення наукової школи джерелознавства та історіографії України на початку 1970-х рр., коли ця дослідницька нива була найбільш занедбаною. Причому вперше визначення «наукова школа Ковальського» прозвучало з вуст провідних радянських істориків – І.Ковальченка, О.Чистякової та ін.⁴

Перші ознаки формування майбутнього творчого колективу з'явилися до заснування у Дніпропетровському державному університеті кафедри історіографії та джерелознавства. Як згадував сам учений, ще на рубежі 1960–1970-х рр., за сприяння завідувача кафедри історії СРСР та УРСР ДДУ Д.Пойди, він керував написанням кандидатських дисертацій⁵. Оскільки Микола Павлович не мав тоді ані докторського ступеня, ані звання професора, а лише в такому разі надавалося право мати аспірантів, то підготовку молодих істориків йому дозволялося здійснювати на підставі спеціального наказу міністерства вищої та середньої спеціальної освіти СРСР⁶.

Незабаром важливість процесу, розпочатого організаційною працею М.Ковальського, стала відчутною у середовищі професійних учених. Ось що констатував у листі до нього від 12 серпня 1979 р. академік НАН України Я.Ісаєвич: «[...] ще і ще раз схилиюсь перед Вами: тільки Ви наполегливо і систематично готуєте на Україні нове покоління медієвістів і уже створили серйозну школу в Дніпропетровську, якої так бракує іншим університетським центрам»⁷.

Не завжди щодо цього «незримого коледжу» вживалося слово «школа». Для прикладу, в офіційних документах писалося на тодішній лад:

³ Там само. – С.6.

⁴ Швидько Г. Професор М.П.Ковальський як науковий керівник: етична складова // Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України: Професійна етика історика у міждисциплінарному просторі / Ред. кол.: О.І.Журба (відп. ред.) [та ін.]. – Дніпропетровськ, 2014. – С.32.

⁵ Н.П.Ковальський: о времени и о себе (идея, вопросы, подготовка материалов к публикации Е.А.Чернова) // Дніпропетровський історико-археографічний збірник / Ред. кол.: С.Абросимова, О.Журба та ін. – Вип.1: На пошану професора Миколи Павловича Ковальського. – Дніпропетровськ, 1997. – С.12.

⁶ Назаренко Ю. Эпизоды из воспоминаний об учителе и друге // Микола Павлович Ковальський: Ad gloriam... Ad honores... Ad memorandum... / За ред. Г.К.Швидько. – Дніпропетровськ, 2007. – С.85; Швидько Г. Педагог, вчений, краєзнавець // Календар пам'ятних дат Дніпропетровської області на 2014 р. [Електронний ресурс]: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:pEiu9EnsAIYJ:www.libr.dp.ua/projects/Kalend/2014/4%2520berezen.doc+&cd=1&hl=uk&ct=clnk&gl=ua>

⁷ Домашній (фамільний) архів родини Ковальських (далі – ДФАРК). – Лист Я.Д.Ісаєвича до М.П.Ковальського від 12 серпня 1979 р. (на конверті рукою М.П.Ковальського напис: №290, 17.VIII.1979). – Арк.3.

«підготовка і виховання висококваліфікованих кадрів»⁸, «підготовка науково-педагогічних кадрів для вищої школи»⁹. Але з контексту приватного листування зрозуміло, що йшлося не просто про аспірантів фахівця, а про когорту учнів і послідовників, які продовжували його справу. Так, білоруський історик М.Улащик у новорічному привітанні 25 грудня 1979 р. бажав М.Ковальському, щоб множилося число його учнів¹⁰.

Функціонування та розвиток школи стало більше помітним із середини – другої половини 1980-х рр. У службових характеристиках 1986–1987 рр. вказувалося на факт утворення під керівництвом історика наукового напрямку з джерелознавства вітчизняної історії¹¹. Це підкреслювалося й у статті, опублікованій до 60-річчя М.Ковальського його учнем Ю.Мициком¹². А Г.Швидько в окремій ювілейній статті зазначила, що поряд із напрямом формувалася наукова школа¹³ та, як на продовження теми, в інтерв'ю 1990 р. наголошувала: «Микола Павлович [...] створив одну з найсильніших шкіл учених-джерелознавців, яку знають у нас в країні і визнають за рубежом»¹⁴. Наступного року вона зауважила, що це школа знавців дореволюційного періоду України, котра, разом із кафедрою історіографії та джерелознавства, сприяла об'єктивним дослідженням історії України¹⁵.

Формування школи у «застійні» роки виглядатиме ще унікальнішим, коли зважити на створені радянським режимом умови існування історичної науки (як і багатьох інших дисциплін). У той час університети навіть не розглядалися осередками розвитку наукових знань, їх замикали в рамки суто викладання або навчання історії, тому більшість із них не мали змоги засновувати наукові школи¹⁶. В українській історичній науці 1930–1980-х рр., на відміну від російської радянської історичної науки, є значно менше прикладів історії, відносно вільної від політики. Це визначалося високим рівнем ідеологічного контролю над діяльністю республіканських учених, «яких тестували не лише на предмет узгодження їхніх текстів з загальним курсом

⁸ Там само. – [Вітальна листівка М.П.Ковальському з 50-річчям, підписана начальником УПО УВС Дніпропетровського облвиконкому полковником А.Г.Сердюком, секретарем партійної організації підполковником Н.І.Даниловським, головою об'єднаного комітету профспілки Г.І.Цибулько], 19 березня 1979 р. – Арк.2.

⁹ Там само. – Характеристика общественной-производственной деятельности заведующего кафедрой историографии и источниковедения Днепропетровского ордена Трудового Красного Знамени государственного университета имени 300-летия воссоединения Украины с Россией доцента Ковальского Николая Павловича, 30.1.1984 г. – Арк.2.

¹⁰ *Мицик Ю.* Вірні сини двох братніх народів (листи М.М.Улащика до М.П.Ковальського) // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Вип.4: На пошану професора Миколи Павловича Ковальського. – Острого, 2004. – С.29.

¹¹ ДФАРК. – Характеристика заведующего кафедрой историографии и источниковедения Днепропетровского госуниверситета, доктора исторических наук, профессора Ковальского Николая Павловича, 21 февраля 1986 г. – Арк.2; Там само. – Характеристика заведующего кафедрой историографии и источниковедения Днепропетровского госуниверситета, доктора исторических наук, профессора Ковальского Николая Павловича, 25 ноября 1987 г. – Арк.2.

¹² *Мицик Ю.* Вчений і педагог // За передову науку. – 1989. – 25 березня. – С.2.

¹³ *Швидько А.* Горение по долгу совести // Днепровская правда. – 1989. – 19 марта. – С.4.

¹⁴ Цит. за: *Мицик Л.* Реставрация? Нет, воскрешение // Там же. – 1990. – 4 февраля. – С.3.

¹⁵ Див.: Урок історії для повнолітніх // Молодь України. – 1991. – 16 березня. – С.1.

¹⁶ *Грицак Я.* Українська історіографія: 1991–2001: десятиліття змін // Україна модерна. – Ч.9. – К., 2005. – С.45.

Кремля, але насамперед стежили за відсутністю в них проявів відступів від актуальної національної політики»¹⁷.

Особливо це було помітно, як не парадоксально, «на місцях», і навпаки, менше проявлялося в імперському центрі. Порівняно з іншими вишами, ДДУ у цьому плані був винятком, оскільки з 1966 р. користувався статусом базового університету й підпорядковувався міністерству вищої та середньої спеціальної освіти не УРСР, а СРСР¹⁸. Це створювало певні передумови для розвитку науки¹⁹. Засновник школи й сам наголошував на цьому, пишучи, що в 1970–1980-х рр. тут були непогані умови для зайняття справжньою наукою в галузі історії України XV–XVIII ст. Проте доводилося долати опір, створений на самому історичному факультеті найбільш відверто у середині 1970-х рр., коли праці М.Ковальського та його учнів оцінювалися з погляду «націоналізму»²⁰. Іноді потрібно було відстоювати аспірантські теми – перед затвердженням і захистом²¹. Усе ж не лише згадана підпорядкованість вишу давала можливість розвивати наукові дослідження. Такий статус у той час мав, наприклад, Харківський державний університет²², але наукової школи з історичних наук там не було.

За працями Миколи Павловича та успіхами створеної ним школи стежили у центрах україністики за кордоном – від Польщі до Канади та США. Розвиток історичної науки у ДДУ другої половини 1970 – середини 1980-х рр. помітили також вчені Гарвардського університету, згуртовані навколо О.Пріцака²³. Останній наголошував на цьому під час перебування у Дніпропетровську у квітні 1990 р.: «Створена професором ДДУ М.П.Ковальським школа вчених-істориків спеціалізується з джерелознавства історії України XVII–XVIII ст. [...] Публікації цієї школи були добре відомі нам в Америці ще тоді, коли історична наука на Україні переживала свої не найкращі часи»²⁴.

Збільшення відомостей про школу М.Ковальського збіглося з кінцем радянського режиму, що дозволило поглянути на історіографічний процес без ідеологічного бар'єру. На цей час уже в офіційних документах почали вживати щодо учнів історика термін «школа», указуючи на її не лише вітчизняне,

¹⁷ Яремчук В. Форми «кооперації» між владою та наукою в українській радянській історіографії // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Вип.19. – Острог, 2012. – С.253.

¹⁸ Історія Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара / Редкол.: М.В.Поляков (гол.) та ін. – Дніпропетровськ, 2008. – С.152.

¹⁹ Грицак Я. Українська історіографія... – С.45.

²⁰ Н.П.Ковальський: о времени и о себе... – С.16.

²¹ Якунин В. История, идеология, политика: Жизнь и познание истории. – Днепропетровск, 2013. – С.42–46; *Его же*. Н.П.Ковальський – учёный, учитель, товарищ // Микола Павлович Ковальський: Ad gloriam... Ad honores... Ad memorandum... / За ред. Г.К.Швидько. – Дніпропетровськ, 2007. – С.82–83; Швидько Г. Буденна велич вченого і педагога // Там само. – С.26–27.

²² Мищик Ю. Микола Ковальський (до 70-річчя з дня народження) // Український археографічний щорічник. – Вип.3/4: Нова серія. – Т.6/7. – К., 1999. – С.10.

²³ Плохий С. Життєва місія Миколи Ковальського // Дзеркало тижня. – 2006. – №43 (622). – С.6.

²⁴ Цит. за: Чабан М. Побачення з історією // Зоря (Дніпропетровськ). – 1990. – 7 квітня. – С.2.

а й міжнародне значення²⁵. Це підтвердив вітальний лист останньому, надісланий 1994 р. з двох закордонних установ – Канадського інституту українських студій і Центру історичних досліджень ім. П.Яцика Альбертського університету. Підписаний відомими фахівцями З.Когутом і Ф.Сисиним текст, разом із визнанням ґрунтовності наукових досліджень М.Ковальського, містить високу оцінку його організаційної активності: «В умовах постійного тиску з боку тоталітарного режиму Вам вдалося створити цілу школу справжньої історичної науки, що саме по собі становить громадянський і науковий подвиг. Ваші наукові дослідження, як і праці вихованої Вами генерації вчених, зискали міжнародне визнання для Вас і для Дніпропетровського університету»²⁶.

У другій половині 1990-х рр. у Дніпропетровську та Острозі почали виходити збірники на пошану М.Ковальського. В опублікованих у них статтях і відгуках українських та зарубіжних учених інформація про існування наукової джерелознавчої школи подавалася як історіографічний факт, хоч серед авторів значилися переважно учні та колеги останнього. Проте це вказує, поперше, на визнання такого «незримого коледжу» в академічному середовищі, а по-друге – на значимість результатів, досягнутих його представниками²⁷.

На це звертав увагу А.Острянюк, вважаючи водночас, що школа М.Ковальського історіографічно легітимізувалася лише після смерті Миколи Павловича. У даному випадку він розглядав подібні наукові формування як постфактум-конструкції, відправною точкою для виокремлення яких є завершення земного шляху засновника або лідера. Тобто наукова школа – це посмертна нагорода талановитому вченому за його інтелектуальну, організаторську, педагогічну діяльність, яка здобула визнання в науковому світі²⁸. Чинником, що призвів до легітимації дніпропетровської школи, на думку цього історика, став вихід 2007 р. збірника пам'яті М.Ковальського, авторами якого були лише його учні (19 із 28 аспірантів)²⁹.

Відхід у Вічність засновника школи зумовив необхідність «повернення до його різноманітної літературної спадщини», охопивши майже все «коло Ковальського»³⁰. Однак подібними об'єднувачими чинниками відносно представників згаданої школи можна вважати ювілеї Миколи Павловича 1999 і

²⁵ ДФАРК. – Характеристика т. Ковальського М.П. [наприкінці гриф «секретар Жовтневого райкому Компартії України», без підпису, без дати]. – Арк.2.

²⁶ Там само. – Лист професору М.П.Ковальському від імені працівників КІУС-у та Центру ім. П.Яцика, підписаний З.Когутом і Ф.Сисиним, 18 березня 1994 р. – Арк.1.

²⁷ Дніпропетровський історико-археографічний збірник. – Вип.1. – С.29, 38, 57–63, 65–66, 69; Осягнення історії: Збірник наукових праць на пошану професора Миколи Павловича Ковальського з нагоди 70-річчя. – Острог; Нью-Йорк, 1999. – С.6–7, 18, 36, 42, 46, 584–585, 588; Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Вип.4. – С.40.

²⁸ Острянюк А. Наукові історичні школи в Україні: фантоми української історіографії // Історіографічні дослідження в Україні. – Вип.22. – К., 2012. – С.301.

²⁹ Там само; Микола Павлович Ковальський: Ad gloriam... Ad honores... Ad memotandum... – С.384–386.

³⁰ Воронов В., Чернов Є. Джерелознавчі лектури В.Б.Антоновича та В.Й.Ключевського на фоні споминів про Миколу Павловича Ковальського // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Вип.12. – Острог, 2008. – С.82.

2004 рр., коли на його пошану виходили збірники з низкою статей учнів³¹, об'єднаних, до того ж, науковими форумами й урочистостями³².

На думку окремих історіографів, дніпропетровська школа – найбільш «реальна» з усіх співтовариств істориків України радянської доби, які йменуються таким чином³³, або навіть єдина академічна школа, що насамперед займалася ранньомодерною українською історією з наголосом на джерелознавчих дослідженнях³⁴. Попри таку феноменальність цього «незримого коледжу», до цього часу не маємо ще усталеного та уніфікованого погляду на його визначення. Поряд із дефініціями, пов'язаними з ім'ям засновника, – «наукова школа Ковальського»³⁵, – існує ціла низка інших. Деякі фахівці звертали увагу на джерелознавче спрямування останньої: «школа історичного джерелознавства, засновником і керівником якої був Микола Павлович Ковальський» (Я.Ісаєвич, Ф.Стеблій)³⁶, «дніпропетровська школа істориків-джерелознавців» (С.Шмідт³⁷ та ін.³⁸), «власна школа джерелознавців» (В.Воронов)³⁹, «наукова джерелознавча школа», «дніпропетровська школа джерелознавства» (А.Атаманенко, В.Атаманенко, С.Дарчик, В.Яремчук)⁴⁰, «наукова школа з джерелознавства історії України» (І.Пасічник)⁴¹, «дніпропетровська наукова школа з джерелознавства історії України доби середньовіччя і початку нового часу», «дніпропетровська школа дослідників історичних джерел та розробників методів їх верифікації» (О.Удод)⁴², «школа, що зробила вагомий внесок у розвиток джерелознавства історії України XVI–XVIII ст.» (С.Абросимова)⁴³,

³¹ Осягнення історії... – 595 с.; Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Вип.4. – 534 с.

³² Дячок О. Відзначення 75-ліття Миколи Павловича Ковальського // Микола Павлович Ковальський: Ad gloriam... Ad honores... Ad memorandum... – С.104.

³³ Яремчук В. Минуле України в історичній науці УРСР післясталінської доби. – Острог, 2009. – С.421.

³⁴ Грицак Я. Українська історіографія... – С.45.

³⁵ Швидько Г. Передмова. – С.6; Їж. Щобгоріла свіча (пам'яті професора М.П.Ковальського) // Гуманітарний журнал. – 2015. – №3 (27). – С.125; Плохий С. Життєва місія Миколи Ковальського. – С.6; Світленко С. Світ джерелознавства професора М.П.Ковальського // Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України: Теорія. Методика. Практика / Ред. кол.: А.Г.Болебрух (відп. ред.). – Дніпропетровськ, 2009. – С.20.

³⁶ Учасникам Других Всеукраїнських наукових читань, присвячених пам'яті професора М.П.Ковальського // Там само. – С.23.

³⁷ Там само. – С.23–24.

³⁸ Дніпропетровський історико-археографічний збірник... – С.5.

³⁹ Воронов В. Джерелознавство: науковий статус, дисциплінарне поле і дидактичний образ на сучасному етапі // Там само. – С.37.

⁴⁰ Атаманенко А., Атаманенко В. Микола Павлович Ковальський (з нагоди 70-ліття) // Український історик. – 1999. – Ч.2/4 (141/143). – С.247; Атаманенко А. Життєвий і творчий шлях Миколи Павловича Ковальського // Микола Павлович Ковальський: Матеріали до біобібліографії / Ред. І.Пасічник. – Острог, 2002. – С.7; Яремчук В. Студентські роки М.П.Ковальського // Осягнення історії... – С.18; Дарчик С. Особливості мемуарів XVII ст. та проблеми їх класифікації // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Вип.12. – С.111.

⁴¹ Пасічник І. Феноменологія історика // Осягнення історії... – С.7.

⁴² Удод О. Історик: духовність, праця, самовідданість (до 40-річчя наукової діяльності М.П.Ковальського) // Дніпропетровський історико-археографічний збірник. – Вип.1. – С.29, 38; Його ж. Дисциплінарна структура української історичної науки: академічні та дидактичні виміри // Микола Павлович Ковальський: Ad gloriam... Ad honores... Ad memorandum... – С.129.

⁴³ Абросимова С. Людина і вчений // Дніпропетровський історико-археографічний збірник. – Вип.1. – С.59.

«документальна школа» (П.Кулаковський)⁴⁴, «наукова школа з джерелознавства історії України» (А.Болебрух)⁴⁵ та ін. Частина визначень указують на інтерпретацію наукової школи з ширшими, ніж джерелознавство, напрямками досліджень: «історико-археографічна і джерелознавча школа в Дніпропетровському державному університеті» (Л.Винар)⁴⁶, «історико-джерелознавча школа в Дніпропетровському університеті» (Я.Калакура)⁴⁷, «дніпропетровська школа фахівців у галузі джерелознавства, археографії, краєзнавства»⁴⁸. Оскільки в науковому доробку М.Ковальського є дослідження з історіографії, а серед дисертацій його аспірантів – історіографічні теми, то у свідомості деяких істориків цей напрям сприймався нарівні з джерелознавчим, а інколи як самостійний: «дніпропетровська школа джерелознавців та історіографів» (А.Санцевич)⁴⁹, «українська джерелознавча історіографічна школа в Дніпропетровську» (Л.Винар)⁵⁰, «школа дослідників історіографії та джерелознавства України» (Г.Швидько, В.Кравченко)⁵¹, «школа дослідників проблем джерелознавства та історіографії історії України доби феодалізму» (О.Апанович)⁵², «українська історіографічна школа в Дніпропетровську й Острозі» (О.Прищепа, Б.Прищепа)⁵³. Урешті серед визначень школи знаходимо такі дефініції, які дають лише загальне уявлення про її наявність, інколи без деталізації напрямів досліджень: «дніпропетровська наукова школа» (А.Атаманенко)⁵⁴, «дніпропетровська школа дослідників України XVI–XVIII ст.» (Я.Ісаевич)⁵⁵. Подеколи територіальний зв'язок школи з Дніпропетровськом переноситься й на Острого, де з 1994 р почав працювати історик. Так, у 1999 р. С.Абросимова писала, що «професор Микола Павлович

⁴⁴ Кулаковський П. Еволюція принципів і перспективи видання документів метрики в Україні // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Вип.12. – С.94.

⁴⁵ Болебрух А.Г. Розширюючи дослідницькі обрії (до 30-річчя кафедри історіографії та джерелознавства ДНУ) // Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України: Історіографія та джерелознавство в часовому вимірі: Міжвуз. зб. наук. праць. – Дніпропетровськ, 2003. – С.7.

⁴⁶ Винар Л. Біобібліографія професора Миколи Ковальського // Микола Павлович Ковальський: Матеріали до біобібліографії. – Острого, 2002. – С.4.

⁴⁷ Калакура Я. Древній Острого у документах і в очах сучасного історика // Пам'ять століть. – 2000. – №6. – С.145.

⁴⁸ Дніпропетровський історико-археографічний збірник. – Вип.1. – С.4.

⁴⁹ Санцевич А. Подвижник науки та викладання у вищій школі // Там само. – С.65.

⁵⁰ Винар Л. Лист-вітання учасникам наукових читань пам'яті професора М.П.Ковальського // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Вип.12. – С.4.

⁵¹ Швидько Г. Професор М.П.Ковальський як науковий керівник. – С.32; Оцінки наукової та організаційної діяльності професора М.П.Ковальського в офіційних документах і відгуках // Осягнення історії... – С.588.

⁵² Апанович О. Життєвий і творчий шлях Юрія Андрійовича Мищика // Мищик Юрій Андрійович: Бібліографічний покажчик / Укл. Т.О.Патрушева. – К., 2000. – С.7.

⁵³ Прищепа О., Прищепа Б. Праця з історії Острога професора М.П.Ковальського // Острогіана в Україні і Європі: Матеріали Міжнародного наукового симпозиуму (Велика Волинь, т.23), 29–30 червня [2001 р.]. – Старокостянтинів, 2001. – С.349.

⁵⁴ Атаманенко А. Листування Миколи Ковальського як джерело до вивчення історії Українського історичного товариства // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Вип.4. – С.40.

⁵⁵ Ісаевич Я. Подвижник науки // Дніпропетровський історико-археографічний збірник. – Вип.1. – С.57.

Ковальський – видатний український джерелознавець, фундатор і лідер дніпропетровської джерелознавчої школи, а сьогодні – створювач нової – острозької школи істориків»⁵⁶.

Зазначимо також, що поряд із дефініцією «школа», в окремих статтях вживаються інші, наприклад «генерація», «напря́м». Розповідаючи про широту наукових інтересів ученого, А.Атаманенко та В.Атаманенко зазначили, що чи не найбільше ця риса помітна у створенні М.Ковальським джерелознавчого напряму (школи)⁵⁷. Водночас Л.Винар указував, що з творенням нових наукових осередків М.Ковальський разом виховує нову генерацію українських істориків і дослідників допоміжних історичних дисциплін⁵⁸. Це пов'язане, очевидно, із близькістю таких термінів, як «школа», «напря́м», «течія», котрі часто використовуються як синоніми, а також із недостатнім їх визначенням⁵⁹.

Як бачимо, лише розгляд термінів, застосовуваних при визначенні «школи Ковальського», свідчить про надзвичайно широке її сприйняття. Поява джерелознавчих, археографічних, історіографічних наукових праць як М.Ковальського, так і його аспірантів призвела до пов'язаності цих тем зі школою.

Хоча назва «школа Ковальського» часто вживалася паралельно з назвою «дніпропетровська джерелознавча школа», поняття «вчитель» у ній було цілком персоніфікованим і сприймалося саме з постаттю Миколи Павловича⁶⁰. На нашу думку, обидві ці назви мають право на існування, адже не створюють ані термінологічного, ані персоналізного дискомфорту та відповідають головним ознакам самої школи. При цьому «школа Ковальського» сприймається як наукове співтовариство, для якого характерні інтелектуальні комунікації за моделлю «колеса», тобто утворення з лідером у центрі та пов'язаними з ним людьми⁶¹.

Важливою в інтелектуальному просторі є схолярна ідентичність, яка слугує ознакою професіоналізму та рівня саморефлексії історика, що усвідомлює свою належність до певної професійної спільноти. Як стверджується, кожен історик хоча б імпліцитно ідентифікує себе з конкретною інтелектуальною традицією чи науковою школою⁶². У статті про внесок Л.Винара в розробку поняття наукової школи М.Ковальський указував на витоки своєї інтелектуальної генеалогії ще з кінця ХІХ ст., від принципів школи В.Антоновича:

⁵⁶ *Абросимова С.* Адепт джерелознавства // *Осягнення історії...* – С.36.

⁵⁷ *Атаманенко А., Атаманенко В.* Українське історичне товариство та М.П.Ковальський // Там само. – С.46.

⁵⁸ *Винар Л.* Свято української історичної науки (з приводу ювілею Миколи Павловича Ковальського) // Там само. – С.6.

⁵⁹ *Михальченко С.* Школа в науці (історичній) // *Історіографічний словник: Навч. посібник для студентів історичних факультетів університетів / С.І.Посохов, С.М.Куделко, Ю.Л.Зайцева та ін.; за ред. С.І.Посохова.* – Х., 2004. – С.312.

⁶⁰ Там само. – С.310.

⁶¹ *Колесник І.* Історіографічна топографія: Дніпропетровський феномен // *Ейдос: Альманах теорії та історії історичної науки.* – Вип.7. – К., 2013. – С.361; *Її ж.* Українська історіографія: концептуальна історія. – К., 2013. – С.457.

⁶² *Колесник І.* Українська історіографія: концептуальна історія. – С.455–456.

«На нашу думку, В.Б.Антонович був засновником першої наукової школи дослідження історії України доби середньовіччя і нового часу (XIII–XVI ст.) на основі всебічного залучення письмових джерел, то був необхідний історіографічний етап на шляху до джерелознавчої синтези і формування в майбутньому, вже в другій половині ХХ ст. в Україні особливого джерелознавчого напрямку, зокрема, в середовищі дніпропетровських істориків»⁶³.

У деяких дослідженнях зазначається, що науковець ретроспективно вибудовував цю лінію таким чином: себе вважав учнем І.Крип'якевича, коли студіював у Львівському держуніверситеті ім. І.Франка; І.Крип'якевич був учнем М.Грушевського, який вийшов зі школи В.Антоновича. Це свідчить, що «Микола Павлович відчував свій зв'язок із класичною традицією джерелознавства і київською школою документалістів, ланцюжок якої тягнувся від В.Антоновича, М.Грушевського, І.Крип'якевича до дніпропетровської школи джерелознавців»⁶⁴.

Цікаво, що подібний зв'язок сприяв ідентифікації вже з його «творчою лабораторією» навіть тих учених, які не належали до числа аспірантів М.Ковальського. Так, В.Степанков називав історика «хресним батьком»⁶⁵, а А.Бойко, за деякими даними, уважав його своїм «духовним наставником», поради якого були науковим дороговказом⁶⁶. Також В.Поліщук і А.Заяць відносили себе до когорти учнів через методологічну підготовку, отриману посередництвом спілкування з дослідником та вивчення його праць⁶⁷. Хоча ці рефлексії походять з емоційної, а не методологічної площини, їх наявність указує на популярність дніпропетровської школи істориків, якщо навіть непрямий зв'язок із нею (на рівні самовизнання) вважався почесним.

Під час розгляду самої школи не можна оминати оригінальної версії, яку у своїх працях обстоює І.Колесник. Вона віднесла вказане інтелектуальне співтовариство до розлогішої конструкції «дніпропетровського культурно-інтелектуального осередку», який асоціювався з науковою школою, але набув рис складнішого історіографічного феномену. Він містив три самодостатніх мережі комунікацій, між якими відбувався обмін інформацією: 1) джерелознавча школа М.Ковальського; 2) школа «системної методології та кількісних методів» В.Підгаєцького; 3) історіографічна школа В.Шевцова⁶⁸.

⁶³ Ковальський М. Внесок професора Любомира Винара в розробку проблеми «Наукова історична школа» // *Український історик*. – 1997. – №1/4 (132/135). – С.43; *Його ж.* Внесок професора Любомира Винара в розробку проблеми «Наукова історична школа» // *Винар Л. Грушевськознавство: Генеза й історичний розвиток* (серія «Грушевськіана», т.5). – К., 1998. – С.115–116.

⁶⁴ Колесник І. Українська історіографія: концептуальна історія. – С.456; Н.П.Ковальський: о времени и о себе... – С.28.

⁶⁵ Степанков В. Актуальні проблеми Української національної революції 1648–1676 рр. [Електронний ресурс]: <http://incognita.day.kiev.ua/aktualni-problemi.html>

⁶⁶ Брехуненко В. Подвижник // *Наукова школа професора А.В.Бойка: персоналії та добробок* / Упор.: І.Лиман, В.Константінова. – Запоріжжя, 2011. – С.13, 15; Плохий С. Слово про майстра // Там само. – С.9.

⁶⁷ ДФАРК. – Лист В.Поліщука з Києва до проф. М.П.Ковальського від 20.12.2003 р. – Арк.1; Там само. – Лист доц. А.Є.Зайця до проф. М.П.Ковальського від 8 липня 2003 р. – Арк.1.

⁶⁸ Колесник І. Дніпропетровська історіографічна школа: спроба саморефлексії // *Ейдос*. – Вип.2. – К., 2006. – С.384; *Йї ж.* Історіографічна топографія... – С.358.

Проте справжнім парадоксом І.Колесник вважає те, що в добу «застою», в умовах тотального російщення та ідеологізації української науки й культури, на периферії зусиллями М.Ковальського було утворено осередок українознавчих студій. А сам учений і його учні опрацьовували такі «легітимні» в той час сюжети з української історії, як «визвольна війна українського народу під проводом Б.Хмельницького, соціально-економічна, культурно-релігійна, політична історія українських земель XVI–XVIII ст. Родзинкою школи М.Ковальського було те, що названі сюжети вивчалися переважно у джерелознавчому ключі, а це надавало їм шарму науковості й позбавляло ідеологічної заангажованості»⁶⁹.

Характерно також, що дослідження проводилися фактично в умовах «джерельної пустелі», адже у Дніпропетровську не було джерел із зазначеного періоду історії України⁷⁰. Це частково компенсувала бібліотека дослідника, яка, за оцінками О.Дячка, нараховувала понад 10 тис. примірників різних книг і ще близько 3 тис. мікрофільмів джерел, монографій, статей, відзнятих в архівах Києва, Львова, Варшави, Ленінграда, Москви. Більша частина зібрання була у квартирі вченого, решта – в університетському кабінеті⁷¹. Студенти та аспіранти, розробляючи теми, мали можливість користуватися цією книгозбірнею⁷².

Під час спілкування та спільної праці відбувалася передача учням основних підходів до досліджень, засвоених раніше М.Ковальським. Здобуті ним навички було перенесено у Дніпропетровську на новий ґрунт, де й відбувалося формування школи. Існує думка, що саме Микола Павлович своєю науковою, організаційною, педагогічною діяльністю привніс сюди риси «нормального образу» історичної науки й освіти. Він був одним із небагатьох, чий гарт та історіографічна культура дозволяли успішно перемагати у собі «homo ideologicus», а його авторитет, особливо серед молоді, сприяв закладанню наукового стилю мислення⁷³. М.Ковальський володів тактом тонкого педагога, умів стимулювати інтерес до наукового пошуку⁷⁴.

Саме на етичних засадах шанобливого ставлення до старших, авторитетних, мудріших через життєвий досвід учених, до попередників на досліджуваній ниві, колег свого покоління та до тих, хто тільки-но почав іти вслід, виховував учений плеяду молодих дослідників минулого України. До того ж

⁶⁹ Колесник І. Дніпропетровська історіографічна школа... – С.382–383.

⁷⁰ Плохій С. Життєва місія Миколи Ковальського. – С.6; Яремчук В. Минуле України в історичній науці УРСР післясталінської доби. – С.419.

⁷¹ Дячок О. Штрихи до портрета Миколи Павловича Ковальського // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Вип.12. – С.38–39.

⁷² Ісаєвич Я. Подвижник науки. – С.57; Ващенко В. Професор М.П.Ковальський: людина, викладач, науковець (Ретроспекції та рефлексії) // Осягнення історії... – С.68; Світленко С. Світ джерелознавства професора М.П.Ковальського. – С.20; Мицик Ю. Спомин про Любов Кирилівну Ковальську // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Вип.12. – С.19; Якунин В. Н.П.Ковальський – учёный, учитель, товарищ. – С.84.

⁷³ Н.П.Ковальський: о времени и о себе... – С.28; Воронов В. Джерелознавство: науковий статус, дисциплінарне поле і дидактичний образ на сучасному етапі // Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України: Теорія. Методика. Практика. – С.37; Ковалёва И. Жизнь, проведённая в могиле: Исповедь археолога. – Днепропетровск, 2008. – С.180.

⁷⁴ Якунин В. История, идеология, политика... – С.17–18.

робив це на особистому прикладі, що сприяло навіть підсвідомому наслідуванню учнями свого вчителя⁷⁵.

Відносини у спільному інтелектуальному середовищі будувалися на взаємодовірі, на тому «етико-релігійному принципі», на якому тримається справжній зв'язок між учителем та учнем, що організовує простір наукової школи⁷⁶. М.Ковальський уважав сакраментальною тезу, яку висловив на захисті двох своїх аспірантів на початку 1990-х рр.: «Вони повірили в мене, а я повірив у них»⁷⁷. Як побачимо нижче, така атмосфера формувалася не лише науковими заходами, а й суто людськими чинниками, і культивувалася ще зі студентських років майбутніх adeptів його наукової школи⁷⁸. Ззовні це проявлялося у просякнутому повагою ставленні наукового керівника до молодих істориків⁷⁹.

Що стосується ідентифікації школи самим М.Ковальським, то він дуже обережно висловлювався з цього приводу. У 1995 р. учений скромно писав про себе: «[...] колись, як нас не забудуть, міг би увійти в історіографію історії України як джерелознавець (що сформувався саме у Дніпропетровську і саме як представник дніпропетровського напрямку чи «школи» став відомий зі своїми учнями-дисертантами...), що розробляє конкретно-джерелознавчі питання та їх теорію-аналіз та синтез»⁸⁰. Для нього визначення існування чи не існування наукової школи було не емоційним, а методологічним питанням. Тому зазначав, що хоча чим далі, чим більше позаду дисертантів, остаточно не знає, як визначити, що таке науковий напрямок, що таке наукова школа⁸¹. І це при тому, що він міг із повним правом претендувати на авторитет теоретичного узагальнення з цього питання⁸².

Підтвердженням реальності школи, принаймні у джерелознавчій тематиці, виступає відповідність цілій низці ознак. Це її тематична (джерелознавство історії України раннього нового часу) та методологічна (методика аналізу джерел, що тяжіла до методик класичного джерелознавства рубежу ХІХ–ХХ ст.) консолідованість, наявність чіткого організаційного (кафедра історіографії та джерелознавства ДДУ), видавничого (неперіодичні збірники кафедри) й дидактичного (лекції, семінари, наукове керівництво М.Ковальського) підґрунтя та, насамперед, висока наукова результативність. Ще один вагомий аргумент на користь факту існування школи – це усвідомлення її такою сучасниками вже у час творення і здобуття нею авторитету

⁷⁵ Швидько Г. Професор М.П.Ковальський як науковий керівник... – С.33.

⁷⁶ Ващенко В. Стратегії деконструкції концепції «наукова школа» в українській історіографії: між «організованою комунікацією» та «комунікаційним розривом» // Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України: Теорія. Методика. Практика. – С.172.

⁷⁷ Н.П.Ковальський: о времени и о себе... – С.27.

⁷⁸ Ісаєвич Я. Подвижник науки. – С.57.

⁷⁹ Мищик Ю. Доповнення до листування М.П.Ковальського // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Вип.19. – Острог, 2012. – С.14, 17; Белкин Д. Н.П.Ковальський глазами студента начала 90-х // Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України: Теорія. Методика. Практика. – С.5.

⁸⁰ Н.П.Ковальський: о времени и о себе... – С.19.

⁸¹ Там же. – С.27.

⁸² Ващенко В. Стратегії деконструкції концепції «наукова школа». – С.171-172.

в науковому світі. Головну її особливість, у контексті політико-ідеологічної ситуації в історичній науці УРСР 1930–1980-х рр., творила мінімальна ідеологічна заангажованість, автономія наукового пошуку, зумовлені передусім джерелознавчими зацікавленнями цієї групи дослідників⁸³.

Наведені тут параметри є одними з основних, за якими відбувається визначення наукової школи. Розробкою цих питань займалися такі вчені, як С.Михальченко, Л.Винар, І.Колесник, Г.Мерніков, В.Педич, А.Острянюк, І.Верба та ін. Попри це й донині не вироблено спільного підходу для виокремлення школи в науці. Найпоширенішою в історіографії нашого часу стала концепція Л.Винара, яку він вивів, аналізуючи школу М.Грушевського. Вона вважається універсальною та застосовується як для ХІХ – першої третини ХХ ст., так і для сучасності⁸⁴, що дозволяє спертися на неї при визначенні «школи Ковальського».

Крім засновника й керівника та його учнів, на думку Л.Винара, історична школа повинна мати такі головні складники: 1) організаційну структуру, куди відносяться науково-навчальні установи (університети) й науково-дослідні центри (наукові товариства, академії наук та ін.); 2) спільність головних історіографічних концепцій засновника школи і його учнів; 3) спільність методології історичних досліджень; 4) спільні історіософські засади; 5) наукові видання (зокрема існування головного історичного періодичного органу), які є форумом співпраці й наукової дискусії засновника школи та його послідовників; 6) інші складники історичної школи, пов'язані з тематикою⁸⁵. Цікаво, що аналізу запропонованої Л.Винаром схеми такого наукового колективу М.Ковальський присвятив окрему статтю⁸⁶, уважаючи, що це є «ґрунтовне визначення суті історичної школи», тому «з цими положеннями, безперечно, варто погодитись, і вони притаманні діяльності колективу кафедри історіографії та джерелознавства ДДУ із початку її діяльності»⁸⁷.

Певного уточнення потребує, насамперед, періодизація розвитку дніпропетровської джерелознавчої школи. Одну з перших спроб окреслити хронологію її еволюції здійснила І.Колесник, виокремивши три стадії: 1) 1972–1978 рр. – період, пов'язаний із визначенням тематики та українських пріоритетів; 2) 1978–1994 рр. – етап, коли тематика школи рішуче змінюється на користь українознавчої, виникає інтерес до історичної

⁸³ Яремчук В. Минуле України в історичній науці... – С.421.

⁸⁴ Калакура Я. Українська історіографія: Курс лекцій. – К., 2004. – С.34; Михальченко С. Школа в науці (історичній). – С.310; Мерніков Г.І. Риси наукової школи в українській історіографії другої половини ХІХ ст. // Дніпропетровський історико-археографічний збірник. – Вип.1. – С.333; Острянюк А. Наукові історичні школи... – С.296–297; Колесник І. Історіографічна топографія... – С.356; *Ії ж.* Мережева модель науки (новий проект української історіографії?) // *Ейдос*. – Вип.4. – К., 2009. – С.71.

⁸⁵ Винар Л. Михайло Грушевський: історик і будівничий нації: Статті і матеріали. – Нью-Йорк; К.; Торонто, 1995. – С.62.

⁸⁶ Ковальський М. Внесок професора Любомира Винара в розробку проблеми «наукова історична школа». – С.40–45.

⁸⁷ Ковальський М.П. Підготовка кандидатів історичних наук у Дніпропетровському державному університеті (1970–1990-ті рр.) // *Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України: Історіографія та джерелознавство в часовому вимірі*. – Дніпропетровськ, 2003. – С.16.

урбаністики, теорії та історіографії джерелознавства; 3) 1994–2006 рр. – роки, пов’язані з переїздом М.Ковальського до Острога, куди перемістився організаційний центр школи. Це період творчих рефлексій, підбиття підсумків, пам’яті про своїх учителів, спадщина яких стає об’єктом вивчення учнями наймолодшої генерації⁸⁸.

Як бачимо, дослідниця спирається на переважаючу в різні хронологічні відрізки тематику дисертаційних досліджень аспірантів ученого. Зазначені часові межі окреслюють діяльність М.Ковальського як засновника школи в різних науково-освітніх структурах, довкола яких і відбувалося її формування: 1972–1978 рр. – від заснування кафедри історіографії та джерелознавства ДДУ до утвердження на чолі кафедри; 1978–1994 рр. – перебування на посаді завідувача кафедри; 1994–2006 рр. – завкафедри історії та культурології (згодом історії) і проректор із наукової роботи Національного університету «Острозька академія» (НауОА).

Отже інституційно когорта учнів і послідовників М.Ковальського була пов’язана з двома навчально-науковими структурами: кафедрою історіографії та джерелознавства ДДУ з 1972 р. і кафедрою історії та культурології (згодом історії) НауОА з 1994 р., які по чергово були осередками консолідації наукових сил. Це дає можливість умовно виділяти за вказаним критерієм два періоди розвитку школи: 1972–1994 рр. – дніпропетровський, коли відбувалося формування «старших поколінь», основного ядра дисертантів із переважаючою джерелознавчою тематикою досліджень (із 20 дисертацій, захищених у цей час, 14 були присвячені джерелам); 1994–2006 рр. – острозький, в який змістова спрямованість молодшої генерації учнів була змінена в бік історіографії, а саме біоісторіографії, у жанрі якої написано 5 із 8 дисертацій цього періоду⁸⁹.

За місцем захисту кандидатських дисертацій розклад показників такий: 20 із них захищено у спеціалізований вченій раді ДДУ, 3 – в Інституті української археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського НАН України, 1 – в Інституті історії АН УРСР, 1 – у Київському державному (нині національному) університеті ім. Т.Г.Шевченка, 1 – у Московському державному історико-архівному інституті, 1 – в Університеті дружби народів ім. П.Лумумби, 1 – у Запорізькому державному (нині національному) університеті⁹⁰. З усього видно, що 70% дисертантів захищалися у ДДУ, причому як у дніпропетровський, так і острозький періоди діяльності керівника.

Відштовхуючись від цього, можемо провести аналіз механізмів і шляхів формування школи. Переважна більшість вихованців М.Ковальського – це його колишні студенти, котрі впродовж усього періоду навчання, задовго до написання дисертацій, починали отримувати навички наукових досліджень⁹¹.

⁸⁸ Колесник І. Історіографічна топографія... – С.359–361.

⁸⁹ Кандидатські дисертації, виконані під керівництвом професора М.П.Ковальського // Микола Павлович Ковальський: Ad gloriam... Ad honores... Ad memorandum... – С.8–10.

⁹⁰ Швидько Г. Професор М.П.Ковальський як науковий керівник... – С.33.

⁹¹ Там само. – С.34; Н.П.Ковальський: о времени и о себе... – С.19.

Під керівництвом ученого завжди працювали значно більше студентів, ніж могли потрапити до числа аспірантів (через обмежену квоту місць в аспірантурі). Виховуючи їх ще з перших курсів, М.Ковальський допомагав зробити потрібні кроки на шляху до здобуття відповідної освіти та прилучення до професійної науки⁹². Спочатку робота з юними істориками відбувалася в рамках наукового гуртка (ця форма після тривалої перерви набула поширення з кінця 1960-х рр.), а з часом це були ті, хто виконував кваліфікаційні роботи⁹³. Керівник так організовував роботу студентського гуртка, щоб початкуючі історики дізнавалися про методи й форми джерельної евристики, аналіз та синтез віднайденого матеріалу, училися логічно викладати факти, виступати з доповідями⁹⁴.

Притаманний історика академічно-науковий підхід у підготовці майбутніх дослідників був, за спостереженнями Ю.Земського, не лише фаховим покликанням, але й кредо всього його життя. Організацією роботи на кафедрі, розмовами з колегами, студентами, аспірантами, навіть повсякденною поведінкою М.Ковальський створював навколо себе середовище постійного наукового пошуку та ауру академічної науковості⁹⁵. Це можна окреслити як співробітництво фахівців в інтелектуальному середовищі й передавання напрацьованого досвіду учням і послідовникам, залучення їх до певної традиції, що, на думку А.Острянка, є обов'язковою умовою виникнення й існування наукової школи⁹⁶.

Найбільш вагомим та ефективним шляхом підготовки науково-педагогічних працівників вищої кваліфікації Микола Павлович уважав написання під керівництвом наставника курсових і дипломних робіт, які нерідко переростали в кандидатські дисертації⁹⁷. Це давало змогу студентам набути первинних навичок досліджень уже на першому – другому курсах, зробити певний внесок у загальну справу та на час написання дипломної роботи мати не лише публікації, а й реальне уявлення про науково-дослідну діяльність⁹⁸.

Із кінця 1960 – до початку 2000-х рр. такий шлях пройшли 11 дисертантів М.Ковальського. Дипломні та кандидатські студії, написані ними, були присвячені історіографії та джерелознавству. Зокрема дослідження В.Якуніна, Ю.Мицика, С.Плохія, Л.Литовченко, Г.Виноградова, О.Дячка, В.Атаманенка, В.Брехуненка, П.Кулаковського, А.Атаманенка, В.Дячка⁹⁹. Дипломні й кандидатські, проте з різними темами дослідження,

⁹² *Воронов В.* Мій образ професора М.П.Ковальського // Микола Павлович Ковальський: Ad gloriam... Ad honores... Ad memorandum... – С.93–99; *Дячок О.* Відзначення 75-ліття Миколи Павловича Ковальського // Там само. – С.104.

⁹³ *Швидько Г.* Професор М.П.Ковальський як науковий керівник... – С.34–35.

⁹⁴ *Швидько Г.* Слушна порада // Дніпропетровський історико-археографічний збірник. – Вип.1. – С.61–62.

⁹⁵ *Земський Ю.* Фахове покликання та суспільно-політичні випробування історика М.П.Ковальського // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Вип.12. – С.31.

⁹⁶ *Острянка А.* Наукові історичні школи в Україні... – С.301.

⁹⁷ *Ковальський М.П.* Підготовка кандидатів історичних наук... – С.12.

⁹⁸ *Гоцуляк В.В.* Вивчення сучасними вченими проблеми наукової школи // Вісник Черкаського університету: Серія «Історичні науки». – Вип.160/161. – Черкаси, 2009.

⁹⁹ *Ковальський М.П.* Підготовка кандидатів історичних наук... – С.12–15.

під керівництвом М.Ковальського виконували ще Г.Швидько, О.Журба, В.Воронов¹⁰⁰, М.Близняк¹⁰¹.

Варто відзначити, що Микола Павлович брав під своє керівництво молодих дослідників, які до цього не працювали в його «творчій лабораторії», або й випускників інших факультетів чи установ, серед яких Ю.Назаренко¹⁰², Ю.Святець¹⁰³, С.Абросимова¹⁰⁴, І.Кіку (Ворончук), М.Кучернюк, О.Удод¹⁰⁵.

Під час спільної праці як зі студентських часів, так і в роки аспірантури він прищеплював своїм вихованцям не тільки навички архівного пошуку, аналізу історичного джерела, наукової етики в оцінці зробленого попередниками, але й любов до творчості, прагнення до розширення власної ерудиції, повагу до заслужених у науці імен¹⁰⁶. При цьому спілкування мало доброзичливий характер. Незалежно від того, хто були його співрозмовники – студенти, аспіранти, кваліфіковані вчені¹⁰⁷.

Великого значення джерелознавець надавав встановленню наукових контактів своїх вихованців із відомими вченими, які займалися відповідною до інтересів аспірантів проблематикою. Завдяки цьому було налагоджено спілкування з такими тогочасними авторитетами в галузі джерелознавства й історіографії, як І.Ковальченко, С.Шмідт, Л.Пушкар'єв, О.Пронштейн, знайомими дослідниками з Києва – В.Стрельським, В.Сарбєєм, Ф.Шевченком, А.Санцевичем¹⁰⁸, О.Апанович¹⁰⁹ та іншими¹¹⁰, які допомагали підтримкою й порадами¹¹¹.

У спогадах відзначається вміння керівника визначити для кожного аспіранта тему досліджень саме за його інтересами, тому деякі з них продовжили розробляти напрям і після захисту дисертацій. На цьому наголошували Ю.Мицик¹¹², О.Дячок¹¹³, В.Воронов¹¹⁴, С.Абросимова¹¹⁵. Г.Швидько зазначала, що це був процес спільного пошуку «двома сторонами». Спочатку

¹⁰⁰ Там само.

¹⁰¹ Кандидатські дисертації, виконані під керівництвом професора М.П.Ковальського. – С.10; Архів Національного університету «Острозька академія». – Спр.31. – Арк.78.

¹⁰² Назаренко Ю. Епізоди из воспоминаний... – С.85–86.

¹⁰³ Святець Ю. Харизма професора // Микола Павлович Ковальський: Ad gloriam... Ad honores... Ad memorandum... – С.119–125.

¹⁰⁴ Абросимова С. Людина і вчений. – С.58.

¹⁰⁵ Ковальський М.П. Підготовка кандидатів історичних наук... – С.14–15; Кавун М. Удод Олександр Андрійович // Професори Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара: Біобібліограф. довідник. – Дніпропетровськ, 2008. – С.511.

¹⁰⁶ Швидько Г. Професор М.П.Ковальський як науковий керівник... – С.34; Якунин В. Н.П.Ковальський – учений, учитель, товарищ. – С.83.

¹⁰⁷ Ковальова І. Я мала щастя працювати разом з М.П.Ковальським // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Вип.12. – С.10.

¹⁰⁸ Швидько Г. Буденна велич вченого і педагога. – С.29–30.

¹⁰⁹ Мицик Ю. Козацька мати // Апанович О. Козацька енциклопедія для юнацтва: Книга статей про історичне буття українського козацтва. – К., 2009. – С.708.

¹¹⁰ Абросимова С. Людина і вчений. – С.59.

¹¹¹ Санцевич А. Подвижник науки та викладання... – С.64–68.

¹¹² Мицик Ю. Мое знайомство з М.П.Ковальським // Дніпропетровський історико-археологічний збірник. – Вип.1. – С.70–71, 73.

¹¹³ Дячок О. Відзначення 75-ліття Миколи Павловича Ковальського. – С.103.

¹¹⁴ Воронов В. Мій образ професора М.П.Ковальського. – С.98–99.

¹¹⁵ Абросимова С. Людина і вчений. – С.59.

могла бути обрана лише проблематика, а після якогось часу роботи над літературою і джерелами окреслювалася перспективна для дослідження тема. Водночас Микола Павлович не нав'язував її, а намагався зацікавити, викликати бажання своїм майбутнім дослідженням заповнити наукову лакуну¹¹⁶.

Наскільки зацікавленість, передана від учителя, сприяла розробці учнями певної теми (на прикладі «Хроніки європейської Сарматії») описував Ю.Мицик: «Тільки з легкої руки проф. М.П.Ковальського, котрий звернув увагу на твір Гваньїні в одній зі своїх статей і зацікавив нею декого зі своїх учнів по створеній ним же «дніпропетровській школі» джерелознавців, відбуваються принципові зрушення: Олег Дячок написав кандидатську дисертацію і цикл статей, присвячених Гваньїні та його хроніці; Юрій Князьков простежив вплив хроніки на український хронограф II редакції; Юрій Мицик розпочав переклад і видання пам'ятки, встановлення ступеня її впливу на «Скіфську історію» російського історика кінця XVII ст. Андрія Лизлова»¹¹⁷.

Інтереси своїх підопічних М.Ковальський відстоював у різних ситуаціях: при вступі, добиваючись додаткового аспірантського місця¹¹⁸, під час захистів, коли виникали проблеми з забезпеченням кворуму спецради¹¹⁹ та ін. Іноді питання стояло про можливість чи неможливість перебування в аспірантурі. Наприклад, першого його аспіранта В.Якуніна зарахували після того, як Микола Павлович через Д.Пойду домігся виділення додаткового аспірантського місця¹²⁰. Подібна ситуація виникла 1992 р., коли трое з п'яти претендентів (О.Журба, В.Дячок, В.Воронов) подали заяви на вступ до професора М.Ковальського. Попри непросту ситуацію він, як згадував В.Воронов, толерантно і спокійно переконав кожного добре готуватися до вступних іспитів та не розглядати один одного як жорсткого конкурента, а потім зміг переконати відділ аспірантури й ректорат у доцільності прийому відразу усіх трьох¹²¹.

Як бачимо, формування «школи М.Ковальського» проходило в особливих умовах, мало свої риси й відбувалося довкола визначеного організаційного центру, початковим і найголовнішим з яких була кафедра історіографії та джерелознавства ДДУ, а пізніше, у НаУОА – історії, де працював засновник і лідер цього «наукового співтовариства»¹²².

Це лише один чинник, який визначає формування наукової школи. Найважливішою умовою її існування, за наведеною вище теорією Л.Винара, є спільність головних концепцій засновника школи і його учнів у тій галузі, в якій відбуваються їхні дослідження (наприклад, для історіографічної школи важливою є спільність історіографічних концепцій)¹²³.

¹¹⁶ Швидько Г. Професор М.П.Ковальський як науковий керівник... – С.37.

¹¹⁷ Гваньїні О. Хроніка європейської Сарматії / Упор. та пер. із пол. Ю.Мицика. – К., 2007. – С.5–6.

¹¹⁸ Якунин В. Н.П.Ковальський – учёный, учитель, товарищ. – С.77–78; *Его же*. История, идеология, политика... – С.28–29; Воронов В. Мій образ професора М.П.Ковальського. – С.97–98.

¹¹⁹ Святець Ю. Харизма професора. – С.125.

¹²⁰ Якунин В. Н.П.Ковальський – учёный, учитель, товарищ. – С.77–78; *Его же*. История, идеология, политика... – С.28–29.

¹²¹ Воронов В. Мій образ професора М.П.Ковальського. – С.97–98.

¹²² Посохов С., Чала О. Наукове співтовариство // Історіографічний словник. – С.169.

¹²³ Винар Л. Михайло Грушевський: історик і будівничий нації. – С.62.

Спираючись на праці М.Ковальського та його учнів, можна визначити історичну концепцію, тобто систему поглядів на факти, спосіб розуміння, тлумачення й узагальнення історичних явищ і подій, сукупність історіографічних фактів, пов'язаних із поглядами на історичний процес, головну ідею, відштовхуючись від якої вони проводили свої дослідження¹²⁴.

Концепцією представників розглядуваної тут наукової школи можна вважати систему поглядів на історичне джерело як основний об'єкт їхнього студіювання. М.Ковальський визначав його фундаментом джерелознавчого дослідження¹²⁵: «В цілому історичне джерело можна визначити як все, що відображає історію людського суспільства, різноманітну і цілеспрямовану діяльність людей і є основною інформацією про минуле людства. Історичне джерело є не лише залишком цільової праці людини, але й відображенням тієї діяльності»¹²⁶. Шанобливого ставлення до джерел, навіть «суворого документалізму» він намагався дотримуватись у власних дослідженнях і вчив цьому своїх учнів¹²⁷. Саме від нього вони дізналися, що справжній джерелознавець повинен мати такі якості та дані:

1. Фундаментальні знання, професіоналізм із циклу спеціальних історичних дисциплін, палеографії, текстології, філігранології, неографії, сфрагістики, геральдики, хронології, генеалогії та ін.

2. Володіти теорією, методикою джерелознавчих досліджень – класифікації, типології, систематизації, прийомів аналізу й синтезу різних типів, видів, родів різновидів джерел, вибір прийомів – генетичного, клаузульно-формулярного, історико-порівняльного, кількісних методів та ін.

3. Знати історіографію джерелознавства та вдосконалення джерелознавчих методів, надбань минулого – як і вітчизняні традиції, здобутки, прогалини, втрати.

4. Знання архівних фондів, колекцій, зібрань.

5. Бути обізнаним із системою та комплексом публікацій джерел.

6. Бути ерудованим істориком, мати знання в галузі літератури, мистецтва, культури.

7. Шанобливо ставитися до історіографічної традиції – своїх попередників і поряд із цим мати певний критицизм до тих, хто виконує публікації на низькому рівні, давати принципову оцінку профанам і профанації науки, вульгарній публіцистиці, творенню міфологем та стереотипів, плагіаторам.

8. Добропорядність, працьовитість, кмітливість, постійна напруга мозку, певний фанатизм, цілеспрямованість, тренування у самовдосконаленні.

¹²⁴ Богданина О. Концепція історична // Енциклопедія історії України: У 10 т. – Т.5. – К., 2008. – С.119; Куделько С. Концепція // Історіографічний словник. – С.121.

¹²⁵ Ковальський Н.П. Некоторые проблемы теории и методики исторического источниковедения. – Запорожье, 1999. – С.15.

¹²⁶ Ковальський М. Джерелознавчі аспекти у викладанні курсу історії України в середній школі // Нова педагогічна думка. – 1997. – №2 (10). – С.36.

¹²⁷ Воронов В. Мій образ професора М.П.Ковальського. – С.95; Його ж. Джерелознавство: науковий статус. – С.37; Особистий архів В.В.Трофимовича. – Спогади Миколи Богдановича Близняка, записані 8 лютого 2014 р.

9. Уважне й шанобливе ставлення до джерел, застосування різних прийомів для встановлення автентичності, вірогідності, репрезентативності¹²⁸.

Основним об'єктом досліджень учнів М.Ковальського були джерела з історії України. У кандидатських дисертаціях особлива увага приділялася писемним пам'яткам XVI–XVIII ст.: Ю.Мицик написав працю про «Кройніку» Ф.Софоновича¹²⁹, Г.Виноградов досліджував документальні джерела з історії цехового ремесла XVI – першої половини XVII ст.¹³⁰, В.Атаманенко – свідчення документів Луцького гродського суду про селянське питання другої половини XVI ст.¹³¹, В.Брехуненко проаналізував джерела про зв'язки запорізького й донського козацтва в першій половині XVII ст.¹³², а О.Дячок – «Хроніку європейської Сарматії» А.Гваньїні¹³³, П.Кулаковський підготував роботу про Руську (Волинську) метрику (1569–1672 рр. як джерело до історії Київського та Брацлавського воєводства)¹³⁴, а С.Абросимова – про документи Литовської метрики як джерело з історії міст України першої половини XVI ст.¹³⁵, І.Кіку (Ворончук) опрацювала матеріали волинських актових книг про становище та боротьбу селян Волині в 1620–1640-х рр.¹³⁶, Ю.Князьков вивчив джерельний потенціал «Українського хронографа»¹³⁷, а Н.Ченцова – документи Коша Нової Запорізької Січі як джерело з історії Катеринославщини¹³⁸. Дві теми з джерелознавчих дисертацій аспірантів М.Ковальського присвячені питанням «Хмельниччини»¹³⁹: С.Плохий писав про латиномовні твори з історії національно-визвольної боротьби під проводом Б.Хмельницького¹⁴⁰, а М.Кучернюк – про джерела з історії українсько-російських політичних зв'язків у той час¹⁴¹.

¹²⁸ Н.П.Ковальський: о времени и о себе... – С.25–26.

¹²⁹ Мицик Ю. Мое знайомство з М.П.Ковальським. – С.73.

¹³⁰ Виноградов Г.Н. Анализ документальных источников по истории цехового ремесла Украины XVI – первой половины XVII в.: Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Днепропетровск, 1989. – 19 с.

¹³¹ Атаманенко В. Положение и классовая борьба крестьянства Волины во второй половине XVI в. (по материалам Луцкого гродского уряда): Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Днепропетровск, 1987. – 16 с.

¹³² Брехуненко В.А. Источники о связях донского и запорожского казачества в первой половине XVII в.: Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Днепропетровск, 1990. – 16 с.

¹³³ Дячок О.О. «Хроніка європейської Сарматії» Алессандро Гваньїні як джерело з історії України XV–XVI ст.: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – Дніпропетровськ, 1992. – 21 с.; Його ж. Відзначення 75-ліття Миколи Павловича Ковальського. – С.103.

¹³⁴ Кулаковський П.М. Руська (Волинська) метрика (1569–1672 рр.) як джерело до історії Київського та Брацлавського воєводства: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – Дніпропетровськ, 1992. – 18 с.

¹³⁵ Абросимова С.В. Документы Литовской метрики как источник по истории городов Украины первой половины XVI в.: Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Днепропетровск, 1988. – 16 с.

¹³⁶ Кіку І.А. Положение и антифеодальная борьба крестьян Волины в 20-х – 40-х гг. XVII в. (на материалах волинских актовых книг): Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Днепропетровск, 1984. – 20 с.

¹³⁷ Князьков Ю.П. Украинский хронограф как источник по отечественной истории: Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Москва, 1984. – 23 с.

¹³⁸ Ченцова Н.В. Документи Коша Нової Запорізької Січі як джерело до історії Катеринославщини: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – Дніпропетровськ, 1992. – 17 с.

¹³⁹ Колесник І.І. Українська історіографія (XVIII – початок XX ст.). – К., 2000. – С.12.

¹⁴⁰ Плохий С.Н. Латиноязычные сочинения середины XVII в. как источник по истории Освободительной войны украинского народа 1648–1654 гг.: Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Днепропетровск, 1982. – 27 с.

¹⁴¹ Кучернюк Н.Ф. Источники о русско-украинских политических связях в годы Освободительной войны украинского народа (1648–1654 гг.): Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Днепропетровск, 1975. – 27 с.

Деякі джерелознавчі дисертації виходять за хронологічні рамки XVI–XVIII ст.: В.Дячок вивчав джерела про Устима Кармалюка та опришківство на Поділлі 1813–1835 рр.¹⁴², Ю.Святець розробляв методи дослідження масових джерел із соціально-економічної історії України 1920-х рр.¹⁴³ Дослідження О.Журби присвячене діяльності Київської археографічної комісії, спрямованої на вивчення та видання джерел з історії України періоду феодалізму¹⁴⁴.

Як бачимо, з 15 дисертацій джерелознавчого характеру 14 присвячені конкретним історичним джерелам або їх комплексам. Це якраз та когорта аспірантів, яких традиційно зараховують до «джерелознавчої школи Ковальського»¹⁴⁵. Не вдаючись до поглибленого аналізу названих вище праць, зазначимо, що вже формулювання тем свідчить про особливу увагу до джерела як об'єкта дослідження.

Важливим критерієм при визначенні функціонування наукової школи є спільність методологічних підходів, адже це вказує на шляхи аналізу джерел із метою реконструкції реальної історії, а методологічними принципами пропонує напрями формулювання гіпотез для їх інтерпретації як складових елементів універсальної історії¹⁴⁶. Вона являє собою сукупність пізнавальних правил, принципів, операцій і методів, що використовуються у професійній історіографії для досягнення правдивої реконструкції минулої людської діяльності¹⁴⁷.

Серед найважливіших принципів методології джерелознавства науковці виділяють такі: конкретно-історичного підходу або історизму, об'єктивності, достовірності джерела, комплексності дослідження, тобто всебічності й цілісності джерела, або групи джерел чи комплексу та ін.¹⁴⁸ Як уже підкреслювалось, у розумінні М.Ковальського, справжній джерелознавець повинен володіти методикою джерелознавчого дослідження, а саме методами класифікації, типології, систематизації, клаузуально-формулярним, історико-порівняльним, генетичним прийомами, методами аналізу та синтезу різних типів, видів, родів різновидів джерел та ін.¹⁴⁹ Ці методи використовувалися вченим уже в перших джерелознавчих працях, присвячених

¹⁴² Дячок В.В. Джерела про Устима Кармалюка та опришківство на Поділлі (1813–1835): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2000. – 20 с.

¹⁴³ Святець Ю.А. Соціально-економічна типологія селянських господарств України в роки непу (масові джерела та методи їх дослідження): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 1993. – 19 с.

¹⁴⁴ Журба О.И. Деятельность Киевской археографической комиссии по изданию и изучению источников по истории Украины периода феодализма: Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Днепропетровск, 1989. – 17 с.

¹⁴⁵ Яремчук В. Минуле України в історичній науці УРСР післясталінської доби. – С.420.

¹⁴⁶ Стельмах С. Методологія історії // Енциклопедія історії України. – Т.6. – К., 2009. – С.622.

¹⁴⁷ Там само. – С.621; Бондаренко Г.В. Теорія та методологія історії: поняття і категорії історичного пізнання: Словник-довідник. – Луцьк, 2015. – С.41.

¹⁴⁸ Історичне джерелознавство: Підручник / Я.С.Калакура, І.Н.Войцехівська, С.Ф.Павленко та ін. – К.: Либідь, 2002. – С.33–34; Макаруч С. Джерелознавство історії України: Навч. посібн. – Л., 2008. – С.32–35.

¹⁴⁹ Н.П.Ковальський: о времени и о себе... – С.25.

документам про початковий етап друкарства на українських землях і діяльності І.Федоровича¹⁵⁰.

Працюючи під керівництвом М.Ковальського, молоді історики навчалися таким самим принципам і методам досліджень. Якщо розглядати це питання з погляду просопографії, із прочитанням авторефератів як «колективного тексту», то можна зробити такий висновок: його учні не лише продовжили послуговуватися вказаними методологічними підходами, але й розвинули їх, розширюючи поле застосування або використовуючи в конкретних випадках нові методи і принципи дослідження. Серед них діахронний, методи контент-аналізу¹⁵¹, загальної теорії систем, фронтальної теорії структур, теорії ієрархічних систем, математичної статистики¹⁵², синтезованих підходів¹⁵³, суцільного подокументного вивчення джерел¹⁵⁴, багатовимірного статистичного аналізу (кореляційний, компонентний, кластер-аналіз)¹⁵⁵ та ін. Це відображає процес розвитку наукової школи, в якій зазвичай відбувається постійний, багаторічний пошук із запровадженням нових методик і підходів, адекватних завданням¹⁵⁶.

Якщо взяти до уваги джерелознавчий напрям наукової школи, то навіть проаналізовані критерії свідчать про наявність чітко окресленого організаційного осередку, спільність тематики дослідження, концептуальних підходів та методологічної основи, що водночас не ставало перепоною для використання учнями розширеного кола методів і принципів досліджень.

Деякі інші погляди висловлюються з приводу історіографічних студій адептів наукової школи М.Ковальського. Виділення цього напрямку залишається дискусійним. Про це свідчать уже наведені вище термінологічні суперечності, де він іноді брався до уваги на рівні з джерелознавчим, а іноді не виділявся взагалі. Навіть у сприйнятті деяких колишніх аспірантів-історіографів науковця його існування не знаходить підтвердження. Наприклад, В.Яремчук ідентифікував себе з когортою учнів, але не зі школою М.Ковальського, називаючи її суто джерелознавчою¹⁵⁷.

¹⁵⁰ Ковальський М. Джерела про початковий етап друкарства на Україні (діяльність першодрукаря Івана Федорова в 70-х – на початку 80-х рр. XVI ст.). – Дніпропетровськ, 1972. – С.8.

¹⁵¹ Дячок В. Джерела про Устима Кармалюка та опришківство на Поділлі (1813–1835): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2000. – С.3–4.

¹⁵² Кіку І. Положение и антифеодалная борьба крестьян Волыни в 20-х – 40-х гг. XVII в. (на материалах волыньских актов книг). – С.9.

¹⁵³ Воронов В. Науковий доробок О.М.Лазаревського в галузі археографії, джерелознавства та історіографії: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 1996. – С.11–12.

¹⁵⁴ Атаманенко В. Положение и классовая борьба крестьянства Волыни во второй половине XVI в. (по материалам Луцкого гродского уряда). – С.5; Кулаковський П.М. Руська (Волинська) метрика (1569–1672 рр.) як джерело до історії Київського та Брацлавського воеводства. – С.9.

¹⁵⁵ Святець Ю. Соціально-економічна типологія селянських господарств України в роки непу (масові джерела та методи їх дослідження): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 1993. – С.6, 11.

¹⁵⁶ Сінкевич Є. Проблема наукової школи в історіографії та етика взаємин // Харківський історіографічний збірник. – Вип.11. – Х., 2012. – С.183.

¹⁵⁷ Особистий архів О.Мельника. – Спогади Віталія Петровича Яремчука, записані в м. Острозі 1 березня 2013 р.

Не претендуючи на остаточне вирішення питання, пропонуємо розглянути його крізь призму виділених Л.Винаром критеріїв наукової школи (принаймні щодо персоналійних тем). Осередками, в яких здійснювались історіографічні дослідження, були ті ж науково-освітні інституції, що і для джерелознавчого напрямку – кафедра історіографії та джерелознавства ДДУ й кафедра історії НаУОА.

Історіографічні теми, які досліджували аспіранти М.Ковальського, можна поділити на дисертації з проблемної історіографії та біоісторіографії. При цьому, вони були так чи інакше пов'язані з історією XVI–XVIII ст., охоплюючи в певних випадках суміжні історичні періоди. Проблема історіографія представлена двома дисертаціями: Г.Швидько розробляла тему соціально-економічного розвитку міст України XVI–XVIII ст. в радянській історіографії¹⁵⁸, а Ю.Назаренко дослідив радянську історіографію 1930 – середини 1980-х рр. про події «Хмельниччини»¹⁵⁹.

Праці з персоналійної тематики присвячені дослідженню життєвого і творчого шляху знаних істориків. На необхідності його розробки вчений наголошував у 1980 р., під час обговорення тематичної спрямованості журналу «История СССР»¹⁶⁰. Уже в радянський час двоє його аспірантів проводили такі дослідження: В.Якунін вивчав праці М.Покровського¹⁶¹; Л.Литовченко дослідила науковий спадок І.Забеліна¹⁶². Більшість дисертацій указанного жанру написані в роки незалежної України і стосувалися діяльності відомих науковців: О.Удод захистив роботу про К.Гуслистою¹⁶³; А.Атаманенко – про Д.Бантиса-Каменського¹⁶⁴; В.Воронов вивчав доробок О.Лазаревського¹⁶⁵; В.Яремчук – діяльність Я.Кіся¹⁶⁶, а М.Близняк – спадок В.Дядиченка¹⁶⁷.

Як і чимало тем із джерелознавчого напрямку, біоісторіографічні дисертації теж часто опрацьовувалися зі студентських років, про що згадувала А.Атаманенко¹⁶⁸. А В.Яремчук, який продовжує дослідження вітчизняного історіографічного процесу, зазначає, що саме науковий керівник «уселив» у

¹⁵⁸ Швидько А. Советская историография социально-экономического развития городов Украины в XV–XVIII вв.: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – К., 1979. – 18 с.

¹⁵⁹ Назаренко Ю. Исследование истории Освободительной войны украинского народа 1648–1654 гг. и воссоединение Украины с Россией в советской историографии середины 30-х – середины 80-х гг.: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – Днепропетровск, 1987. – 17 с.

¹⁶⁰ Ковальский Н., Болебрух А.Г. Встреча с читателями // История СССР. – 1981. – №4. – С.234.

¹⁶¹ Якунин В. Борьба М.Н.Покровского против дворянско-буржуазной и мелкобуржуазной историографии: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – Днепропетровск, 1972. – 23 с.

¹⁶² Литовченко Л. Исследование проблем истории России IX–XVIII вв. в трудах И.Е.Забелина: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – Днепропетровск, 1988. – 18 с.

¹⁶³ Удод О. К.Г.Гуслистый – историк України: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – Днепропетровск, 1994. – 18 с.

¹⁶⁴ Атаманенко А. Д.М.Бантис-Каменский – историк України: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – К., 1998. – 16 с.

¹⁶⁵ Воронов В. Науковий доробок О.М.Лазаревського... – 21 с.

¹⁶⁶ Яремчук В. Проблеми історичної науки в працях Я.П.Кіся: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – К., 1998. – 16 с.

¹⁶⁷ Близняк М. Вадим Архипович Дядиченко (1909–1973) – историк України: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – Днепропетровск, 2006. – 20 с.

¹⁶⁸ Особистий архів О.Мельника. – Спогади Алли Євгеніївни Атаманенко, записані 20 червня 2016 р.

нього «переконавання в необхідності і доречності студій над українською радянською історіографією»¹⁶⁹.

Концептуальний підхід М.Ковальського до біоісторіографічних досліджень, який певним чином впливав на розробки його учнів, визначено у статті про місце Д.Яворницького у вітчизняній історіографії. Він пропонував урахувати такі критерії: наукова проблематика, якою займався вчений, наявність попередників, інтенсивність і темпи досліджень із визначенням етапів, ступінь новизни наукових розробок, використання нових напрямів та методів студіювань, оцінка сучасниками й нащадками результатів його наукової діяльності, вплив фахівця на історіографічний процес (наявність наукової школи)¹⁷⁰.

Безумовно, біоісторіографічні дослідження аспірантів М.Ковальського не завжди повною мірою відображали наведений перелік чинників, але навіть короткий огляд методологічних підходів може свідчити, що вони мали таке спрямування. Серед найбільш використовуваних методів і принципів виділяються історико-генетичний, історико-порівняльний, проблемно-хронологічний, методи періодизації, систематизації, класифікації та ін.¹⁷¹

П'ять із восьми історіографічних тем з'явилися з 1994 по 2006 рр., причому всі були присвячені персональним дослідженням. Сукупність цих ознак може свідчити про те, що у середовищі наукової школи М.Ковальського в роки незалежності України починав формуватися напрям, пов'язаний зі студіюванням життєвого і творчого шляху вітчизняних істориків. Виходячи з того, що школа – це феномен взаємодії в науці, який народжується впродовж тривалого часу¹⁷² (на думку Ю.Мицика, для її створення необхідно щонайменше 20 років¹⁷³), цей процес у даному випадку не міг бути завершений через дочасний відхід керівника.

Ще один аспект, запропонований Л.Винаром для розгляду історичної школи, стосується наявності наукових видань для оприлюднення дослідницьких здобутків її прибічників. Уже з початку роботи у Криворізькому загальнонауковому факультеті М.Ковальський організував роботу для виходу збірників наукових праць. У 1970–1990-х рр., коли відбувалося формування школи, він активно спрямовував видання тематичних історіографічних

¹⁶⁹ Яремчук В. Минуле України в історичній науці УРСР післясталінської доби. – С.27; Особистий архів О.Мельника. – Спогади Віталія Петровича Яремчука, записані в м. Острозі 1 березня 2013 р.

¹⁷⁰ Ковальський М. Місце Д.І.Яворницького у вітчизняному історіографічному процесі // Вчений-подвижник: Життєвий шлях та літературна спадщина відомого на Придніпров'ї археолога, історіографа, краєзнавця та етнографа Д.І.Яворницького (матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 135-річчю з дня народження вченого, 26–27 жовтня 1990 р.). – Дніпропетровськ, 1991. – С.6–7.

¹⁷¹ Литовченко Л. Исследование проблем истории России... – С.7; Удод О. К.Г.Гуслистый – історик України. – С.10; Яремчук В. Проблеми історичної науки в працях Я.П.Кіся. – С.5; Близняк М. Вадим Архипович Дядиченко... – С.4.

¹⁷² Остряк А. Наукові школи: несучасні сучасники // Історик і Влада / Відп. ред. В.Смолій. – К., 2016. – С.321.

¹⁷³ Мицик Ю. Світовий рівень – українській історичній науці // Пам'ять століть. – 1996. – №1. – С.4.

і джерелознавчих номерів. Тут мали змогу публікуватися його учні, котрі досліджували відповідні питання.

Аспіранти, які за тематикою своїх кандидатських робіт не можуть належати до школи М.Ковальського, розробляли за хронологією і спрямуванням відмінні від основних зацікавлень ученого теми: А.Болебрух досліджував боротьбу проти суспільно-політичної думки в Російській імперії у другій половині XVIII ст.¹⁷⁴; К.Марков вивчав діяльність ХДС, ХСС, спрямовану проти політики уряду СДПН/ВДПН у 1969–1976 рр.¹⁷⁵; А.Хведась писав про розвиток краєзнавчих музеїв Західної України наприкінці XIX – у середині 40-х рр. XX ст.¹⁷⁶, В.Павлюк присвятив роботу вивченню ролі шляхетських родів у соціально-економічному та культурному розвитку Волині XIX ст.¹⁷⁷ Сюди ж можна віднести докторську дисертацію С.Світленка про народовський рух у Наддніпрянській Україні 1860–1880-х рр., в якого Микола Павлович був науковим консультантом¹⁷⁸. На думку Г.Швидько, таке різноманіття тем свідчить про широту ерудиції наукового керівника, без чого не можна чітко визначити об'єкт, предмет і завдання дисертаційної праці, передбачити можливі шляхи наукового пошуку, обсяг джерельної бази, проблемні питання¹⁷⁹.

Загалом створення наукової школи було одним із важливих напрямів організаційної діяльності М.Ковальського, який розпочався наприкінці 1960-х рр. і тривав до кінця його життя. Упродовж цього часу він був науковим керівником 28 кандидатських і науковим консультантом 1 докторської дисертацій. Незважаючи на тотальний компартійний контроль за розвитком історичної науки в УРСР, історики та його учням удалося здійснити низку важливих джерелознавчих досліджень, присвячених писемним пам'яткам XVI–XVIII ст. Завдяки аналізу джерельного матеріалу знання про минуле України кінця середньовіччя – раннього нового часу збагачувалися новими фактами. Із початку 1990-х рр. тематична спрямованість дисертаційних праць змінилася на користь історіографії, у середовищі школи почали розвиватися дослідження життєвого і творчого шляху видатних українських істориків.

¹⁷⁴ *Болебрух А.* Борьба русского самодержавия с передовой общественно-политической мыслью второй половины XVIII в.: За материалами деятельности цензурных органов: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – Днепропетровск, 1972. – 17 с.

¹⁷⁵ *Марков К.* ХДС, ХСС и неонацистские силы ФРГ в борьбе против «восточной политики» правительства СДПН/СВДП (1969–1976): Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – К., 1979. – 19 с.

¹⁷⁶ *Хведась А.* Розвиток краєзнавчих музеїв в Західній Україні в кінці XIX – першій половині XX ст.: Джерела і література (на матеріалах Волинської, Рівненської та Тернопільської областей): Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – Дніпропетровськ, 1997. – 18 с.

¹⁷⁷ *Павлюк В.* Вплив шляхетських родів Волині на соціально-економічний та культурний розвиток краю в XIX ст.: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – Запоріжжя, 2000. – 20 с.

¹⁷⁸ *Світленко С.І.* Народництво в Наддніпрянській Україні 60–80-х рр. XIX ст.: проблеми історіографії, джерелознавства та археографії: Автореф. дис. ... д-ра ист. наук. – Дніпропетровськ, 2000. – 34 с.; Світленко Сергій Іванович // Професори Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара: Бібліограф. довідник. – С.442.

¹⁷⁹ *Швидько Г.* Професор М.П.Ковальський як науковий керівник... – С.32–33.

REFERENCES

1. Abrosymova, S. (1999). Adept dzhereloznavstva. *Osiahnennia istorii: Zbirnyk naukovykh prats na poshanu profesora Mykoly Pavlovycha Kovalskoho z nahody 70-richchia.* (36–43). Ostroh; Niu-York. [in Ukrainian].
2. Abrosimova, S. (1988). *Dokumenty Litovskoj metriki kak istochnik po istorii gorodov Ukrainy pervoj poloviny XVI veka:* avtoref. diss. kand. ist. nauk. Dnepropetrovsk. [in Russian].
3. Abrosymova, S. (1997). Liudyna i vchenyi. *Dnipropetrovskiyi istoryko-arkheohrafichnyi zbirnyk.* Dnipropetrovsk: Promin, 1, 58–60. [in Ukrainian].
4. Apanovych, O. (2000). Zhyttievyyi i tvorchyyi shliakh Yurii Andriiovycha Mytsyka. *Mytsyk Yurii Andriiovych: Bibliohrafichnyi pokazhchyk.* (3–24). Kyiv: VD «KM Akademia». [in Ukrainian].
5. Atamanenko, A. (1998). *D.M.Bantysh-Kamenskyi – istoryk Ukrainy:* avtoref. dys. kand. ist. nauk. Kyiv. [in Ukrainian].
6. Atamanenko, A. (2002). Zhyttievyyi i tvorchyyi shliakh Mykoly Pavlovycha Kovalskoho. *Mykola Pavlovych Kovalskyyi: Materialy do biobibliohrafii.* (7–16). Ostroh. [in Ukrainian].
7. Atamanenko, A. (2004). Lystuvannia Mykoly Kovalskoho yak dzherelo do vyvchennia istorii Ukrainського історичного товариства. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»: Istorychni nauky,* 4, 40–46. [in Ukrainian].
8. Atamanenko, A., Atamanenko, V. (1999). Mykola Pavlovych Kovalskyyi (z nahody 70-littia). *Ukrainskyi istoryk,* 2/4, 241–255. [in Ukrainian].
9. Atamanenko, A., Atamanenko, V. (1999). Ukrainске історичне товариство та М.П.Ковальський. *Osiahnennia istorii. Zbirnyk naukovykh prats na poshanu profesora Mykoly Pavlovycha Kovalskoho z nahody 70-richchia.* (45–49). Ostroh; Niu-York. [in Ukrainian].
10. Atamanenko, V. (1987). *Polozhenie i klassovaya bor'ba krest'yanstva Volyni vo vtoroj polovine XVI veka (po materialam Luckogo grodskogo uryada):* avtoref. diss. kand. ist. nauk. Dnepropetrovsk. [in Russian].
11. Belkin, D. (2009). N.P.Koval'skij glazami studenta nachala 90-x. *Istoriografichni ta dzhereloznavchi problemy istorii Ukrainy. Teoriia. Metodyka. Praktyka.* (3/6). Dnipropetrovsk: DNU. [in Russian].
12. Blyzniak, M. (2006). *Vadym Arkhypovych Diadychenko (1909–1973) – istoryk Ukrainy:* avtoref. dys. kand. ist. nauk. Dnipropetrovsk. [in Ukrainian].
13. Bohdashyna, O. (2008). Kontseptsiia istorychna. *Entsyklopediia istorii Ukrainy.* Т.5. (119). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
14. Bolebrukh, A. (2003). Rozshyriuiuchy doslidnytski obrii (do 30-richchia kafedry istoriografii ta dzhereloznavstva DNU). *Istoriografichni ta dzhereloznavchi problemy istorii Ukrainy. Istoriografii ta dzhereloznavstvo v chasovomu vymiri. Mizhvuzivskiyi zbirnyk naukovykh prats.* (3–10). Dnipropetrovsk: RVV DNU. [in Ukrainian].
15. Bolebrukh, A. (1972). *Bor'ba russkogo samoderzhaviya s peredovoj obshchestvenno-politicheskoy mysl'yu vtoroj poloviny XVIII v.: Za materialami deyatelnosti cenzurnykh organov:* avtoref. diss. kand. ist. nauk. Dnepropetrovsk. [in Russian].
16. Bondarenko, H. (2015). *Teoriia ta metodolohiia istorii: poniattia i katehorii istorychnoho piznannia.* Slovnyk-dovidnyk. Lutsk: Nadstyria. [in Ukrainian].
17. Brekhunenکو, V.A. (1990). *Istochniki o svyazyakh donskogo i zaporozhskogo kazachestva v pervoj polovine XVII veka:* avtoref. diss. kand. ist. nauk. Dnepropetrovsk. [in Russian].
18. Brekhunenکو, V. (2011). Podvyzhyk. *Naukova shkola profesora A.V.Boika: personalii ta dorobok.* (12–20). Zaporizhzhia. [in Ukrainian].
19. Vashchenko, V. (1999). Profesor M.P.Kovalskyyi: liudyna, vykladach, naukovets (Retrospektsii ta refleksii). *Osiahnennia istorii. Zbirnyk naukovykh prats na poshanu profesora Mykoly Pavlovycha Kovalskoho z nahody 70-richchia.* (67–69). Ostroh; Niu-York. [in Ukrainian].

20. Vashchenko, V. (2009). Stratehii dekonstruktsii kontseptsii «naukova shkola» v ukrainskii istoriografii: mizh «orhanizovanoi komunikatsiiei» ta «komunikatsiinyim rozryvom». *Istoriografichni ta dzhereloznavchi problemy istorii Ukrainy. Teoriia. Metodyka. Praktyka.* (170–182). Dnipropetrovsk: DNU. [in Ukrainian].
21. Vynar, L. (2002). Biobibliografiia profesora Mykoly Kovalskoho. *Mykola Pavlovych Kovalskyi: Materialy do biobibliografii.* (4–6). Ostroh. [in Ukrainian].
22. Vynar, L. (2008). Lyst-vitannia uchasnykam naukovykh chytan pamiati profesora M.P.Kovalskoho. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»: Istorychni nauky.* Ostroh: NaUOA, 12, 3–4. [in Ukrainian].
23. Vynar, L. (1995). *Mykhailo Hrushevskyy: istoryk i budivnychi natsii. Statti i materialy.* Niu-York; Kyiv; Toronto: Fundatsiia im. O.Olzhycha. [in Ukrainian].
24. Vynar, L. (1999). Sviato ukrainskoi istorychnoi nauky (z pryvodu Yuvileiu Mykoly Pavlovycha Kovalskoho). *Osiahnennia istorii. Zbirnyk naukovykh prats na poshanu profesora Mykoly Pavlovycha Kovalskoho z nahody 70-richchia.* (6). Ostroh; Niu-York. [in Ukrainian].
25. Vinogradov, G. (1989). *Analiz dokumental'nykh istochnikov po istorii tsekhovogo remesla Ukrainy XVI – pervoj poloviny XVII veka:* avtoref. diss. kand. ist. nauk. Dnepropetrovsk. [in Russian].
26. Voronov, V. (2009). Dzhereloznavstvo: naukovyi status, dystsyplinarne pole i dydaktychnyi obraz na suchasnomu etapi. *Istoriografichni ta dzhereloznavchi problemy istorii Ukrainy. Teoriia. Metodyka. Praktyka.* (36–44). Dnipropetrovsk: DNU. [in Ukrainian].
27. Voronov, V., Chernov, Ye. (2008). Dzhereloznavchi lektury V.B.Antonovycha ta V.I.Kliuchevskoho na foni spomyniv pro Mykolu Pavlovycha Kovalskoho. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»: Istorychni nauky.* Vyp.12, 81–92. Ostroh: NaUOA, [in Ukrainian].
28. Voronov, V. (2007). Mii obraz profesora M.P.Kovalskoho. *Mykola Pavlovych Kovalskyi: Ad gloriam... Ad honores... Ad memorandum...* (92–99). Dnipropetrovsk: Lira LTD. [in Ukrainian].
29. Voronov, V. (1996). *Naukovyi dorobok O.M.Lazarevskoho v haluzi arkhheografii, dzhereloznavstva ta istoriografii:* avtoref. dys. kand. ist. nauk. Dnipropetrovsk. [in Ukrainian].
30. Hvanini, O. (2007). Khronika yevropeiskoi Sarmatii. Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiia. [in Ukrainian].
31. Hotsuliak, V. (2009). Vychennia suchasnymi vchenymi problemy naukovoi shkoly. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriya «Istorychni nauky».* 160/161, 10–16. [in Ukrainian].
32. Hrytsak, Ya. (2005). Ukrainska istoriografiia. 1991–2001: desiatylittia zmin. *Ukraina moderna.* 9, 43–68. [in Ukrainian].
33. Darchyk, S. (2008). Osoblyvosti memuariv XVII st. ta problemy yikh klasyfikatsii. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»: Istorychni nauky.* Ostroh: NaUOA, 12, 110–121. [in Ukrainian].
34. Diachok, V.V. (2000). *Dzherela pro Ustyma Karmaliuka ta opryshkivstvo na Podilli (1813–1835):* avtoref. dys. kand. ist. nauk. Kyiv. [in Ukrainian].
35. Diachok, O. (2007). Vidznachennia 75-littia Mykoly Pavlovycha Kovalskoho. *Mykola Pavlovych Kovalskyi: Ad gloriam... Ad honores... Ad memorandum...* (100–105). Dnipretrovsk: Lira LTD. [in Ukrainian].
36. Diachok, O.O. (1992). «Khronika yevropeiskoi Sarmatii» Alessandro Hvanini yak dzherelo z istorii Ukrainy XV–XVI st.: avtoref. dys. kand. ist. nauk. Dnipropetrovsk. [in Ukrainian].
37. Diachok, O. (2008). Shtrykhy do portreta Mykoly Pavlovycha Kovalskoho. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»: Istorychni nauky.* 12, 36–43. Ostroh: NaUOA. [in Ukrainian].
38. Zhurba, O.Y. (1989). *Deiatelnost Kyevskei arkhheografycheskoi komissii po izdaniu i izucheniu istochnikov po istorii Ukrainy perioda feodalizma:* avtoref. dyss. kand. ist. nauk. Dnepropetrovsk. [in Russian].

39. Zemskyi, Yu. (2008). Fakhove poklykannia ta suspilno-politychni vyprovuvannia istoryka M.P.Kovalskoho. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»: Istorychni nauky*. 12, 30–35. Ostroh: NaUOA, [in Ukrainian].
40. Isaievych, Ya. (1997). Podvyzhyk nauky. *Dnipropetrovskiy istoryko-arkheohrafichnyi zbirnyk*. 1, 56–57. Dnipropetrovsk: Promin [in Ukrainian].
41. Kavun, M. (2008). Udod Oleksandr Andriiovych. *Profesory Dnipropetrovskoho natsionalnoho universytetu imeni Olesia Honchara: Biobibliohrafichnyi dovidnyk*. Dnipropetrovsk: Vydavnytstvo Dnipropetrovskoho natsionalnoho universytetu, 511–513. [in Ukrainian].
42. Kalakura, Ya. (2000). Drevnii Ostroh u dokumentakh i v ochakh suchasnoho istoryka. *Pamiat stolit*, 6, 145–148. [in Ukrainian].
43. Kalakura, Ya. (2004). *Ukrainska istoriohrafia: Kurs lektsii*. Kyiv: Heneza. [in Ukrainian].
44. Kiku, I.A. (1984). Polozhenie i antifeodal'naya bor'ba krest'yan Volyni v 20-x – 40-x gg. XVII v. (na materialakh volynskikh aktovykh knig): avtoref. diss. kand. ist. nauk. Dnepropetrovsk. [in Russian].
45. Knyaz'kov, Yu.P. (1984). *Ukrainskij khronograf kak istochnik po otechestvennoj istorii*: avtoref. diss. kand. ist. nauk. Moskva. [in Russian].
46. Kovaleva, I. (2008). *Zhizn', provedennaya v mogile: Ispoved' arkheologa*. Dnepropetrovsk: Art-press. [in Russian].
47. Kovalova, I. (2008). Ya mala shchastia pratsiuvaty razom z M.P.Kovalskym. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»: Istorychni nauky*. 12, 5–11. Ostroh: NaUOA. [in Ukrainian].
48. Kolesnyk, I. (2006). Dnipropetrovska istoriohrafichna shkola: sproba samorefleksii. *Eidos*, 2, 381–404. [in Ukrainian].
49. Kolesnyk, I. (2013). Istoriohrafichna topohrafia: Dnipropetrovskiy fenomen. *Eidos*, 7, 355–370. [in Ukrainian].
50. Kolesnyk, I. (2009). Merezheva model nauky (novyi proekt ukrainskoi istoriohrafii?). *Eidos*, 4, 54–88. [in Ukrainian].
51. Kolesnyk, I. (2013). *Ukrainska istoriohrafia: kontseptualna istoriia*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
52. Kudelko, S. (2004). Kontseptsia. *Istoriohrafichnyi slovnyk*. (121–123). Kharkiv: Skhidno-rehionalnyi tsentr humanitarno-osvitnikh initsiatyv. [in Ukrainian].
53. Kulakovskiy, P. (2008). Evoliutsiia pryntsyviv i perspektyvy vydannia dokumentiv metryky v Ukraini. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»: Istorychni nauky*. Ostroh: NaUOA, 12, 93–109. [in Ukrainian].
54. Kulakovskiy, P.M. (1992). *Ruska (Volynska) metryka (1569–1672 rr.) yak dzherelo do istorii Kyivskoho ta Bratslavskoho voievodstva*: avtoref. dys. kand. ist. nauk. Dnipropetrovsk. [in Ukrainian].
55. Kucherniuk, N.F. (1975). Istochniki o rusko-ukrainskikh politicheskikh svyazyakh v gody Osvoboditel'noj vojny ukrainskogo naroda (1648–1654 gg.): avtoref. diss. kand. ist. nauk. Dnepropetrovsk. [in Russian].
56. Litovchenko, L. (1988). *Issledovanie problem istorii Rossii IX–XVIII vekov v trudakh I.E.Zabelina*: avtoref. diss. kand. ist. nauk. Dnepropetrovsk. [in Russian].
57. Makarchuk, S. (2008). *Dzhereloznavstvo istorii Ukrainy*. Lviv: Svit. [in Ukrainian].
58. Markov, K. (1979). *KhDS, KhSS i neofashistskie sily FRG v bor'be protiv «vostochnoj politiki» pravitel'stva SDPG/SVDP (1969–1976)*: avtoref. diss. kand. ist. nauk. Kiev. [in Russian].
59. Miernikov, H.I. (1997). Rysy naukovoii shkoly v ukrainskii istoriohrafii druhoi polovyny XIX stolittia. *Dnipropetrovskiy istoryko-arkheohrafichnyi zbirnyk*. 1, 332–346. Dnipropetrovsk: Promin. [in Ukrainian].
60. Mykhalchenko, S. (2004). Shkola v nautsi (istorychnii). *Istoriohrafichnyi slovnyk*. (307–316). Kharkiv: Skhidno-rehionalnyi tsentr humanitarno-osvitnikh initsiatyv. [in Ukrainian].

61. Mytsyk, Yu. (2004). Virni syny dvokh bratnikh narodiv (lysty M.M.Ulashchyka do M.P.Kovalskoho). *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»: Istorychni nauky.* 4, 25–32. Ostroh: NU «OA». [in Ukrainian].
62. Mytsyk, Yu. (2012). Dopovnennia do lystuvannia M.P.Kovalskoho. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»: Istorychni nauky.* 19, 4–30. Ostroh: NU «OA». [in Ukrainian].
63. Mytsyk, Yu. (2009). Kozatska maty. *Apanovych O. Kozatska entsyklopediia dlia yunatstva. Knyha statei pro istorychne buttia ukrainskoho kozatstva.* (704–713). Kyiv: Veselka. [in Ukrainian].
64. Mytsyk, Yu. (1999). Mykola Kovalskyyi (do 70-richechia z dnia narodzhennia). *Ukrainskyi arkhheografichnyi shchorichnyk.* Kyiv, 3/4: Nova seriia, 6/7, 6–14. [in Ukrainian].
65. Mytsyk, Yu. (1997). Moie znaiomstvo z M.P.Kovalskym. *Dnipropetrovskyyi istoryko-arkheografichnyi zbirnyk.* 1, 69–73. Dnipropetrovsk: Promin. [in Ukrainian].
66. Mytsyk, Yu. (1996). Svitovyi riven – ukrainskii istorychnii nautsi. *Pamiat stolit,* 1, 3–5. [in Ukrainian].
67. Mytsyk, Yu. (2008). Spomyn pro Liubov Kyrylivnu Kovalsku. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»: Istorychni nauky.* 12, 12–21. Ostroh: NaUOA. [in Ukrainian].
68. Nazarenko, Yu. (1987). *Issledovanie istorii Osvoboditel'noj vojny ukrainskogo naroda 1648–1654 gg. i vossoedinenie Ukrainy s Rossiej v sovetskoj istoriografii serediny 30-kh – serediny 80-kh gg.:* avtoref. diss. kand. ist. nauk. Dnepropetrovsk. [in Russian].
69. Nazarenko, Yu. (2007). Epizody iz vospominanij ob uchitele i druge. *Mykola Pavlovych Kovalskyyi: Ad gloriam... Ad honores... Ad memorandum... (85–91).* Dnipropetrovsk: Lira LTD. [in Russian].
70. Ostrianko, A. (2012). Naukovi istorychni shkoly v Ukraini: fantomy ukrainskoi istoriografii. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini.* 22, 293–310. [in Ukrainian].
71. Ostrianko, A. (2016). Naukovi shkoly: nesuchasni suchasnyky. *Istoriya i Vlada.* (303–327). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
72. Pavliuk, V. (2000). *Vplyv shliakhtetskykh rodiv Volyni na sotsialno-ekonomichnyi ta kulturnyi rozvytok kraiu v XIX st.:* avtoref. dys. kand. ist. nauk. Zaporizhzhia. [in Ukrainian].
73. Pasichnyk, I. (1999). Fenomenolohiia istoryka. *Osiahnennia istorii. Zbirnyk naukovykh prats na poshanu profesora Mykoly Pavlovycha Kovalskoho z nahody 70-richechia.* (7–8). Ostroh; Niu-York. [in Ukrainian].
74. Plokhii, S. (2011). Slovo pro maistra. *Naukova shkola profesora A.V.Boika: personalii ta dorobok.* (9–11). Zaporizhzhia. [in Ukrainian].
75. Plokhii, S.N. (1982). *Latinoyazychnye sochineniya serediny XVII veka kak istochnik po istorii Osvoboditel'noj vojny ukrainskogo naroda 1648–1654 gg.:* avtoref. diss. kand. ist. nauk. Dnepropetrovsk. [in Russian].
76. Posokhov, S., Chala, O. (2004). Naukove spivtovarystvo. *Istoriografichnyi slovnyk.* (168–171). Kharkiv: Skhidno-rehionalnyi tsentr humanitarno-osvitnikh initsiatyv. [in Ukrainian].
77. Pryshchepa, O., Pryshchepa, B. (2001). Pratsia z istorii Ostroha profesora M.P.Kovalskoho. *Ostrohiana v Ukraini i Yevropi. Materialy Mizhnarodnoho naukovoho sympoziumu.* (349–352). Starokostiantyniv. [in Ukrainian].
78. Santsevych, A. (1997). Podvyzhyk nauky ta vykladannia u vyshchii shkoli. *Dnipropetrovskyyi istoryko-arkheografichnyi zbirnyk.* 1, 64–68. Dnipropetrovsk: Promin, [in Ukrainian].
79. Svitlenko, S.I. (2000). *Narodnytstvo v Naddnyprianskii Ukraini 60–80-kh rokiv XIX stolittia: problemy istoriografii, dzhereloznavstva ta arkhheografii:* avtoref. dys. d-ra ist. nauk. Dnipropetrovsk. [in Ukrainian].
80. Svitlenko, S. (2009). Svit dzhereloznavstva profesora M.P.Kovalskoho. *Istoriografichni ta dzhereloznavchi problemy istorii Ukrainy. Teoriia. Metodyka. Praktyka.* (13–22). Dnipropetrovsk: DNU. [in Ukrainian].
81. Sviatets, Yu.A. (1993). *Sotsialno-ekonomichna typolohiia selianskykh gospodarstv Ukrainy v roky nepu (masovi dzherela ta metody yikh doslidzhennia):* avtoref. dys. kand. ist. nauk. Dnipropetrovsk. [in Ukrainian].

82. Sviatets, Yu. (2007). Kharyzma profesora. *Mykola Pavlovych Kovalskyyi: Ad gloriam... Ad honores... Ad memorandum...* (119–126). Dnipropetrovsk: Lira LTD. [in Ukrainian].
83. Sinkevych, Ye. (2012). Problema naukovoї shkoly v istoriohrafii ta etyka vzaiemyn. *Kharkivskyy istoriohrafichnyi zbirnyk*. 11, 178–186. Kharkiv. [in Ukrainian].
84. Stelmakh, S. (2009). Metodolohiia istorii. *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. 6, 621–627. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
85. Trofymovych, V., Melnyk, O. (2014). Zhyttia zarady nauky (do 85-rychchia z dnia narodzhennia vydatnoho ukrainskoho istoryka Mykoly Pavlovycha Kovalskoho). *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*. *Istorychni nauky*. 22, 49–87. Ostroh: Natsionalnyi universytet «Ostrozka akademiia». [in Ukrainian].
86. Udod, O. (2007). Dystsyplinarna struktura ukrainskoi istorychnoi nauky: akademichni ta dydaktychni vymiry. *Mykola Pavlovych Kovalskyyi: Ad gloriam... Ad honores... Ad memorandum...* (129–142). Dnipropetrovsk: Lira LTD. [in Ukrainian].
87. Udod, O. (1997). Istoryk: dukhovnist, pratsia, samoviddanist (do 40-rychchia naukoivoi diialnosti M.P.Kovalskoho). *Dnipropetrovskyyi istoryko-arkheohrafichnyi zbirnyk*. 1, 29–40. Dnipropetrovsk: Promin. [in Ukrainian].
88. Udod, O. (1994). *K.H.Huslysty – istoryk Ukrainy*: Avto-ref. dys. kand. ist. nauk. Dnipropetrovsk. [in Ukrainian].
89. Khvedas, A. (1997). *Rozvytok kraieznauvnykh muzeiv v Zakhidnii Ukraini v kintsii XIX – pershii polovyni XX st. Dzherela i literatura (na materialakh Volynskoi, Rivnenskoї ta Ternopil'skoi oblasti)*: avto-ref. dys. kand. ist. nauk. Dnipropetrovsk. [in Ukrainian].
90. Chentsova, N.V. (1992). *Dokumenty Kosha Novoi Zaporizkoi Sichi yak dzherelo do istorii Katerynoslavshchyny*: avto-ref. dys. kand. ist. nauk. Dnipropetrovsk. [in Ukrainian].
91. Shvydko, H. (2007). Budenna velych vchenoho i pedahoha. *Mykola Pavlovych Kovalskyyi: Ad gloriam... Ad honores... Ad memorandum...* (20–33). Dnipropetrovsk: Lira LTD. [in Ukrainian].
92. Shvydko, H. (2014). Profesor M.P.Kovalskyyi yak naukovyi kerivnyk: etychna skladova. *Istoriografichni ta dzhereloznavchi problemy istorii Ukrainy. Profesiina etyka istoryka u mizhdystyplinarnomu prostori*. (30–41). Dnipropetrovsk: Lira. [in Ukrainian].
93. Shvydko, H. (1997). Slushna porada. *Dnipropetrovskyyi istoryko-arkheohrafichnyi zbirnyk*. 1, 61–63. Dnipropetrovsk: Promin. [in Ukrainian].
94. Shvidko, A. (1979). *Sovetskaya istoriografiya sotsial'no-ekonomicheskogo razvitiya gorodov Ukrainy v XV–XVIII vv.*: avto-ref. diss. kand. ist. nauk. Kiev. [in Russian].
95. Yakunin, V. (1972). *Bor'ba M.N.Pokrovskogo protiv dvoryansko-burzhua-znoj i melkoburzhua-znoj istoriografii*: avto-ref. diss. kand. ist. nauk. Dnepropetrovsk, 1972. [in Russian].
96. Yakunin, V. (2013). Istoriya, ideologiya, politika. *Zhizn' i poznanie istorii*. Dnepropetrovsk: Gerda. [in Russian].
97. Yakunin, V. (2007). N.P.Koval'skij – uchenyj, uchitel', tovarishh. *Mykola Pavlovych Kovalskyyi: Ad gloriam... Ad honores... Ad memorandum...* (76–84). Dnipropetrovsk: Lira LTD. [in Russian].
98. Yaremchuk, V. (2009). *Mynule Ukrainy v istorychnii nauksii URSR pisliastalinskoї doby*. Ostroh: NaUOA. [in Ukrainian].
99. Yaremchuk, V. (1998). *Problemy istorychnoi nauky v pratsiakh Ya.P.Kisia*: avto-ref. dys. kand. ist. nauk. Kyiv. [in Ukrainian].
100. Yaremchuk, V. (1999). Studentski roky M.P.Kovalskoho. *Osiahnennia istorii. Zbirnyk naukovykh prats na poshanu profesora Mykoly Pavlovycha Kovalskoho z nahody 70-rychchia*. (18–29). Ostroh; Niu-York. [in Ukrainian].
101. Yaremchuk, V. (2012). Formy «kooperatsii» mizh vladoiu ta naukoiu v ukrainskii radiatskii istoriohrafii. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»: Istorychni nauky*. 19, 250–260. Ostroh: Natsionalnyi universytet «Ostrozka akademiia». [in Ukrainian].

OLEKSANDR MELNYK

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History),
Director of the Torchyn H.Hurtovyi Folk Historical Museum
(Torchyn, Ukraine), melnyk.tnim@gmail.com

VOLODYMYR TROFYMOVYCH

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Professor,
Chief of the M.Kovalskyi History Department,
National University of "Ostroh Academy"
(Ostroh, Ukraine), trofymovych@hotmail.com

**"THEY BELIEVED IN ME AND I BELIEVED IN THEM"
(M.Kovalskyi's Scientific School Features)**

The process of origin, development and features of scientific school of the known historian, source expert, PhD in History, Professor, Honoured worker of science and techniques of Ukraine M.Kovalskyi is analysed in the article. The role of scientist in this process is being cleared, his scientific and organizational laboratory are discovered. Questions of school interpretation are presented through historiography prism, where basic terminological features in relation to its determination are considered. Ways and mechanisms of school forming are discovered. The most important among them was preparation of young historians from student years on the basis of diploma paper preparing, participating in a student group and then post-graduate studies. The thematic orientation of M.Kovalskyi's scientific school is examined. Source expertise direction that began to form at the end of 1960th – at the beginning of 1970th is distinguished, and was aimed at research of written sources from the Ukrainian history of 16th–18th centuries. Conceptual approach to the analysis of the question grants an opportunity to conclude that beginning from 1990th, under the historian's leading another direction began to form – biohistoriography. An attempt to distinguish methodological and historic-philosophy levels of schools is carried out.

Keywords: Kovalskyi, scientific school, learners, source study, historiography.